

Antun Baće

Ministarstvo kulture i medija
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Konzervatorski odjel u Dubrovniku
Restićeva 7
HR - 20000 Dubrovnik
antunbace@yahoo.com

Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper

Primljen / Received: 26. 5. 2024.

Prihvaćen / Accepted: 25. 7. 2024.

UDK / UDC: 728.84:7.025.3(497.584)"18/20"

72.036(497.584)

DOI: 10.15291/ars.4643

Ljetnikovac Crijević-Pucić na Pilama u Dubrovniku: devastacije i obnove (1806. – 2006.)

Crijević-Pucić villa at Pile in Dubrovnik: Devastations and Restorations (1806-2006)

SAŽETAK

Iako je ljetnikovac Crijević-Pucić na Pilama u Dubrovniku odavno visoko valoriziran, dosadašnja znanstvena obrada uglavnom je bila usmjerena na pitanja ishodišta arhitektonske koncepcije sklopa, njezine stilske i šire kulturološke interpretacije te na dataciju i atribuciju kamene plastike kuće i vrta, dok kasnije intervencije, pogotovo sudbina ljetnikovca nakon pada Dubrovačke Republike, nisu budile veći interes istraživača. Stoga se u radu nastoji rekonstruirati, interpretirati i valorizirati temeljit obnoviteljski zahvat proveden u sedmom desetljeću 19. stoljeća. Njega je na ljetnikovcu spaljenom 1806. godine proveo tadašnji vlasnik, grof Mato Pucić. Nadalje, na temelju arhivske građe i materijalnih tragova, nastoji se utvrditi izvorni obuhvat južnog vrta ljetnikovca, koji je u nepoznatim okolnostima reducirana tijekom 19. stoljeća. Obrađuju se i svi kasniji zahvati na ljetnikovcu, koji svjedoče o promjenjivoj sudbini ovoga iznimnog spomenika nakon što sredinom 20. stoljeća dobiva javnu namjenu.

Ključne riječi: ljetnikovac Crijević-Pucić, Dubrovnik, ladanjska arhitektura Dubrovnika, arhitektura 19. stoljeća, krajobrazna arhitektura, zaštita kulturnih dobara, povijest konzervacije

ABSTRACT

Although the Crijević-Pucić suburban villa at Pile in Dubrovnik has long been highly valued, scholarly analysis has so far mainly focused on questions concerning the origin of its architectural concept, its stylistic and broader cultural interpretation, as well as the dating and attribution of the stone sculpture of the house and garden. However, later interventions, especially the fate of the villa after the fall of the Republic of Dubrovnik, have not attracted much interest from researchers. Therefore, this paper aims to reconstruct, interpret, and evaluate the extensive restoration of the villa undertaken in the 1860s by its owner after it was burned down in 1806. Furthermore, based on archival sources and material traces, an attempt is made to determine the original size of the southern garden, which was reduced under unknown circumstances during the 19th century. All later interventions on the villa have also been considered, as they bear witness to the changing fate of this exceptional monument after it was converted for public use in the mid-20th century.

Keywords: Crijević-Pucić villa, Dubrovnik, villa architecture in Dubrovnik, 19th-century architecture, landscape architecture, cultural heritage protection, conservation history

Suburbana i ladanjska arhitektura Dubrovnika nakon pada Republike – neistražene mijene

Za razliku od graditeljskog nasljeđa Dubrovačke Republike, arhitektura i urbanizam Dubrovnika 19. stoljeća zadugo nisu budili veću pozornost istraživača. Znanstveni prinosi na tom polju učestali su tek tijekom proteklih dvaju desetljeća,¹ da bi recentno uslijedili i prvi pokušaji sinteznih prikaza izgradnje Dubrovnika tijekom razdoblja francuske i austrijske uprave.² Pri tome je, ipak, ostao neobrađen jedan važan segment lokalne arhitektonske kulture spomenutog razdoblja, koji je nesumnjivo imao utjecaja na genezu novog Dubrovnika, urbanizacije koja će isprva usporeno, a potom sve brže, preobraziti predgrađa utvrđenog Grada; Ploča, Pila Konala i Boninova te se stati širiti i na područja njegovih prigradskih zona, Gruža i Lapada. Riječ je, naime, o transformacijama nekadašnjih suburbanih i ladanjskih sklopova, koji su početkom 19. stoljeća, točnije 1806. godine, mahom pretrpjeli enormne štete kao žrtve kratkotrajnog, no iznimno brutalnog i kaotičnog okršaja francuskih i rusko-crnogorskih trupa na dubrovačkom području.³ Obnova svih segmenata života u novim je društveno-političkim okolnostima u Dubrovniku 19. stoljeća tekla usporeno, no postupno će, zbog urbanizacijskih procesa, gotovo cijeli korpus renesansne i barokne suburbane i ladanjske izgradnje ovog područja doživjeti određene prilagodbe, najčešće uvjetovane potrebama suvremenoga stalnog stanovanja. Riječ je o doista širokom spektru vrsta i stupnja intervencija, koje tek iznimno poprimaju radikalne oblike (poput zamjenske izgradnje u slučaju ljetnikovca obitelji Gozze na lapadskoj obali Gruškog zaljeva),⁴ dok su u većini slučajeva arhitektonske kvalitete naslijeđenog modela rezidencijalnog stanovanja te, za dubrovačku sredinu iznimno važno, prisustvo simboličkog aspekta što zrcali kontinuitet i tradiciju doprinijeli znatnom očuvanju izvornih svojstava.

Paradoksalno, ovi su zahvati, iako podjednako važni i za arhitekturu i urbanistički razvoj Dubrovnika 19. i prve polovice 20. stoljeća te za očuvanje samog korpusa renesansne i barokne ladanjske izgradnje, uglavnom nedovoljno obrađeni i najčešće sumarno sagledavani kao faza degradacijskih i dezintegracijskih procesa. Namjera je, stoga, ovog rada, na jednom primjeru, ljetnikovcu Crijević-Pucić na Pilama u Dubrovniku (sl. 1), predočiti brojnost i složenost intervencija napravljenih u proteklim dvama stoljećima te ujedno upozoriti na nužnost njihova raslojavanja, interpretacije i valorizacije.

Pregled dosadašnje znanstvene obrade ljetnikovca Crijević-Pucić

Arhitektonski sklop na Pilama u Dubrovniku, za koji se u znanstvenoj literaturi ustalio naziv ljetnikovac Crijević-Pucić,⁵ visoko je valoriziran unutar korpusa izvan gradske rezidencijalne arhitekture Dubrovnika te je, kao takav, zastupljen u relevantnim pregledima umjetnosti dubrovačke i hrvatske renesanse.⁶ Neizostavno mu je posvećen prostor i u svim dosadašnjim obradama ovog segmenta dubrovačke baštine i kulture, još od pionirskih radova Berlepscha i Weyssera, Nikole Dobrovića, Ivana Zdravkovića i Cvita Fiskovića, do detaljnih studija Nade Grujić, Igora Fiskovića, Duška Živanovića, Bruna Šišića i Maje Nodari, a koje obrađuju arhitektonski sklop u cjelini ili se bave pojedinim njegovim sastavnicama i aspektima spomeničkog značenja.

Minhenski arhitekti Hans Eduard von Berlepsch i Friedrich Weysser 1894. godine u berlinskom časopisu *Zeitschrift für Bauwesen* daju opširan prikaz dubrovačke povijesne arhitekture, „Bauten in und um Ragusa”, opremljen brojnim arhitektonskim crtežima i nacrtima, koji se može smatrati prvim stručnim uvidom u dubrovačku ladanjsku baštinu.⁷ Iako „Villu Pozza” ne obrađuju opširnije, poput nekoliko drugih izvangradskih rezidencijalnih sklopova,⁸ autori ističu ljepotu i posebnost njezinih stupova za odrinu, a donose i nacrt portala stubišta u prizemlju kuće te crtež pročelja kapele.⁹

1.
Ljetnikovac Crijević-Pucić,
pogled na glavno, sjeverno
pročelje (foto: Antun Baće)

Crijević-Pucić villa, view of the
main, northern façade

Arhitekt i urbanist Nikola Dobrović 1947. objavljuje prvu knjigu posvećenu dubrovačkim ljetnikovcima, *Dubrovački dvorci*.¹⁰ Fasciniran neraskidivom vezom arhitekture i krajobraznog uređenja suburbanih i ladanjskih posjeda, Dobrović upućuje na iznimnu važnost očuvanih vrtova ljetnikovaca za budući urbanistički razvoj Dubrovnika. Osvrćući se u kratkim crtama na najvažnije primjere dubrovačke ladanjske arhitekture, „dvorac pesnika Pucića” smatra „najlepšim suburbanim dvorcem” predjela Pila i Boninova.¹¹

Arhitekt i konzervator Ivan Zdravković u svojoj knjizi *Dubrovački dvorci. Analiza arhitekture i karakteristika stila* iz 1951. godine među reprezentativne primjere dubrovačke ladanjske arhitekture uvrstio je i „dvorac porodice Pucića”, dajući opis posjeda i prostorne dispozicije kuće, popraćen osnovnom nacrtom dokumentacijom. Također, pri opisu, autor pojedine elemente, poput stražnjeg, južnog krila zgrade ljetnikovca te središnjeg balkona na pročelju, interpretira kao naknadne dodatke.¹²

U svojem antologijskom djelu iz 1947. godine, *Naši graditelji i kipari 15. i 16. stoljeća u Dubrovniku*, Cvito Fisković vrtne stupove ljetnikovca pripisuje kiparu Vicku Lujevu, odnosno pretpostavljenoj suradnji korčulanskog kipara s francuskim graditeljem i kiparom Jakovom de Spinisom iz Orleansa, djelatnim u Dubrovniku sredinom 16. stoljeća.¹³

U znanstvenom opusu Nade Grujić dubrovačka ladanjska arhitektura zauzima središnje mjesto. Autorica je u više svojih radova o toj temi obradila i Crijevićev ljetnikovac.¹⁴ Prvi detaljniji uvid u pitanja njegove stilske posebnosti i provenijencije primijenjenih konceptualnih i oblikovnih rješenja daje u katalogu izložbe *Zlatno doba Dubrovnika* (1987.). Nakon što uvodno ističe kako su prostorne vrijednosti ljetnikovca poništene rušenjem pregradnih zidova na katu i uvođenjem ugostiteljskih

sadržaja u prizemlju te kako raspored vrtnih površina nije izvoran, autorica izdvaja tri njegova jedinstvena obilježja u odnosu na korpus dubrovačke ladanjske arhitekture. Kao prvo obilježje navodi afirmaciju „horizontalne estetike” (na pročelje ljetnikovca vežu se u zoni prizemlja zidovi s dvama bočnim portalima), kategoriju koju od Vitruvija preuzima i u traktatistici dalje propagira Sebastiano Serlio. Druga je posebnost ritmizacija pročelja, postignuta pravilnom izmjenom trokutnih i segmentnih zabata nad prozorima kata, dok treću predstavlja oblikovanje svih okvira otvora u tehnici *bunjata*. Naglašavajući manirističke odlike arhitektonskih i skulpturalnih elemenata opreme ljetnikovca, autorica zaključuje kako je „(...) projektant svakako dobro poznao arhitekturu onoga kruga koji izrasta na Serlijevim traktatima, na djelima Giulija Romana u Mantovi, ranog Palladija u Vicenzi, Alessija u Milanu, a da je, možda, poznao i djela ili barem crteže Bernarda Buontalentija” te izgradnju ljetnikovca datira u kraj 16. stoljeća.¹⁵ U knjizi *Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja* (1991.) autorica, dopunjujući prije izneseno, upućuje na, za dubrovačku renesansnu ladanjsku arhitekturu, inovativnu prostornu koncepciju ljetnikovca (odstupanje od tradicionalnog tipa ladanjske kuće – četverostranog tijela, stubište kao organizacijsko jezgro cjelokupnog prostora), interpretirajući ga u stilskom pogledu kao rijedak primjer manirizma u dubrovačkoj arhitekturi. Autorica smatra da je ljetnikovac djelo stranog graditelja, „ali ne samo utoliko što je je izvedeno prema njegovu projektu (...) nego su i u izvedbi jamačno sudjelovali strani majstori.”¹⁶ Donekle revidirajući i dopunivši svoja ranija zapažanja, problematici Crijevićeva posjeda na Pilama autorica se najdetaljnije posvetila u knjizi *Dubrovačka ladanjska arhitektura* (2021.), gdje za ljetnikovac uvodno sažeto konstatira: „Izniman je po tlocrtnoj koncepciji, po rješenju pročelja i po opremi vrta.”¹⁷ Na temelju parcijalno provedenih istražnih radova (2006.)¹⁸ te stilske analize i interpretacije stubišnog portala u *saloči*, autorica postavlja tezu o oblikovanju dvokrakog stubišta kao naknadnoj intervenciji, kojem je još poslije s južne strane prigradena u prizemlju i katu po jedna prostorija, odnosno formirano neveliko stražnje krilo.¹⁹ Iako i dalje smatra da je ljetnikovac podignut prema stranom predlošku, autorica smatra da nije riječ o dosljedno primijenjenoj jedinstvenoj koncepciji (kao kod ljetnikovca Skočibuha kod Tri crkve), već prije o „nekom slobodno interpretiranom projektu ili prema nekim crtežima.”²⁰ Autorica se polemički osvrće i na prije postavljene teze Igora Fiskovića; atribuciju projekta arhitekture Jakovu de Spinisu uzima sa zadržkom, no svakako otklanja mogućnost francuskih predložaka i uzora za pretpostavljeno De Spinisovo arhitektonsko oblikovanje ljetnikovca, smatrajući da je majstor uzore prije mogao pronaći u građevinama sjeverne Italije, isključujući pritom Veneciju.²¹

Ljetnikovcu i njegovoj kamenoj plastici u više se navrata vraćao i Igor Fisković.²² U radu „Maniristički vrt Crijevića u Dubrovniku” (2003.) interpretira cjelinu posjeda kao jedinstveno osmišljeni maniristički koncept, koji pripisuje Jakovu de Spinisu (u tijesnoj suradnji s Vickom Lujevim) te u skladu s tom atribucijom izgradnju ladanjskog sklopa datira u treću četvrtinu 16. stoljeća. U razrađenoj, široj kulturološkoj interpretaciji manirističke koncepcije, posebnu pozornost posvećuje kompoziciji vrtnih prostora, kao i tumačenju složene ikonografije skulpturalne opreme.²³ U radu „Preobrazba rječnika kamene ornamentike u Dubrovniku 16. stoljeća” (2008.) autor potvrđuje svoju raniju atribuciju projekta ljetnikovca Jakovu de Spinisu (u Dubrovniku se u arhivskim izvorima spominje od 1552. do 1569.), komu atribuirao i reljefni grb obitelji Cerva sred pročelja, kao i „temeljnu zamisao galerije vrtnih stupova” koje (kako je već prije ustvrdio i Cvito Fisković) izvodi u suradnji s korčulanskim klesarom Vickom Lujevim.²⁴

Sistematizirajući rezultate svojega višedesetljetnog rada na arhitektonskom snimanju i stilsko-morfološkoj analizi dubrovačke arhitekture i njezine kamene plastike, koji je započeo još kao suradnik Ivana Zdravkovića, arhitekt Duško Živanović u

knjizi *Dubrovačke kuće i polače* (2000.) obrađuje i ljetnikovac Crijević-Pucić, datiravši ga u kraj 16. stoljeća.²⁵ Autor detaljno analizira arhitektonsko oblikovanje pročelja te se kritički osvrće na formalne i proporcijske odnose pojedinih elemenata i cjeline.²⁶ Izmjenu trokutnih i segmentnih zabata nad prozorima kata uspoređuje s onima na ljetnikovcu Ghetaldi-Gondola („Solitudo”) na Babinu kuku te među ostalim zaključuje i da se „ploča s grbom stilski odvaja od ostalih elemenata pročelja i ostavlja utisak da je postavljena naknadno.”²⁷ Organizaciju stubišta u unutrašnjosti ljetnikovca također smatra kasnijom intervencijom, istovremenom s dodatkom južnog aneksa.²⁸

Krajobraznim sastavnicama ljetnikovca Crijević-Pucić bavio se krajobrazni arhitekt Bruno Šišić.²⁹ U knjizi *Vrtni prostori povijesnog predgrađa Dubrovnika od Pila do Boninova* (2003.) autor opisuje arhitektonske elemente vrta ljetnikovca, kao i postojeći biljni fond, te, na temelju prikaza na katastarskoj karti iz 1837. godine, interpretira izvornu dispoziciju vrtnih površina, negiranu preuređenjem u 19. stoljeću.³⁰

O bogatstvu kulturoloških konotacija koje pruža kamena plastika ljetnikovca svjedoči rad Maje Nodari „Glazbeni kvartet korčulanskog majstora na kapitelu u Dubrovniku” (1998.).³¹ Analizom kapitela s prikazom svirača na jednom od stupova u vrtu ljetnikovca, autorica identificira realistički prikaz renesansnih instrumenata, koji smisleno tvore komorni kvartet, mogući sastav dubrovačke Kneževe kapele.³²

Rekonstrukcija vlasničkog slijeda

Izostankom relevantnih arhivskih dokumenata izložene dvojbe i razmimoilaženja oko vremena izgradnje te stilske i konceptualne provenijencije arhitektonskih i skulpturalnih osobitosti ljetnikovca Crijević-Pucić još uvijek ostaju na razini pretpostavki. Najraniji poznati arhivski dokument koji nesumnjivo govori o postojanju rezidencijalnog sklopa na Pilama i njegovu tadašnjem vlasniku datira tek iz razdoblja nakon Velike trešnje. Marija (kći Jeronima) Gondola (oko 1597. – oko 1671.) svoju oporuku 1669. godine sastavlja u kući Martolice Orsatovog Cerva na Pilama, mjestu njezina uobičajena boravka (*nella casa di sua solita habitazione di ser Martolizza Orsatto Cerva alle Pile*).³³ Kako spomenuta Marija nije bila u bližem srodstvu s Martolicom Cerva, ovaj podatak može upućivati na životne okolnosti u Dubrovniku nakon Velike trešnje 1667., kad je znatan dio stambenog fonda bio uništen ili oštećen, a svakako svjedoči da je kuća na Pilama nakon potresa bila pogodna za život, odnosno da vjerojatno nije pretrpjela veće štete.

Prvi dokumentirani vlasnik, spomenuti vlastelin Martolica Orsatov Cerva (oko 1628. – 1687.), u svojoj pak oporuci kuću, vrt i kapelu na Pilama spominje više puta.³⁴ Uspostavivši fideikomis, Martolica posjed ostavlja pranećaku, unuku svoje starije sestre Frane, Nikoli Lukinom Gozze (1675. – 1733.).³⁵ Kći Nikole Lukinog, Magda (1710. – 1771.), udala se za Nikolu Matovog Pozza (1684. – 1745.), iz ogranka obitelji poznatog po nadimku Nerun, a kako joj brat, Baldo Nikolin Gozze (1717. – 1800.), nije imao potomaka, posjed na Pilama nasljeđuje njezin sin, Mato Nikolin Pozza (1727. – 1802.). I Matov stariji sin Nikola (1771. – 1843.) nije imao djece te ga nasljeđuje sin njegova mlađeg brata Lucijana-Dominika (1780. – 1836.), Mato-Lucijan Pozza (1823. – 1907.).³⁶ Mato-Lucijan (koji je pred kraj života, 1905., promijenio prezime u Bonda)³⁷ također nije imao potomaka, pa ga nasljeđuje nećak, sin njegove sestre Marije (udane za Venceslava de Zieglera), viceadmiral austrijske mornarice, Lucijan-Eugen pl. Ziegler-Pozza (1852. – 1930.).³⁸

Nasljednici Lucijana Ziegler-Pozza odmah su po njegovoj smrti 1930. godine rezidenciju na Pilama odlučili prodati. Iako je Općina dubrovačka nastojala osigurati sredstva za kupnju „starog historičkog patricijskog dvorca obitelji Pucić”, u kojem je namjeravala smjestiti sud ili urediti muzej i biblioteku, zatraživši pri tome i pomoć države, to joj nije pošlo za rukom.³⁹ No, ni nasljednici nisu ostvarili namjeravanu

2.
Dubrovnik oko 1860. godine,
detalj fotografije s ljetnikovcem
Crijević-Pucić prije obnove (izvor:
HR-DADU-264, Obiteljski fond
Martecchini)

Dubrovnik around 1860, detail of a
photograph showing the Crijević-
Pucić villa before the restoration
works

3.
Dubrovnik prije 1868. godine,
detalj fotografije s obnovljenim
ljetnikovcem (izvor: HR-
DADU-298, Zbirka fototeke)

Dubrovnik before 1868, detail of a
photograph showing the restored
villa

prodaju, već su posjed iznajmili talijanskoj državi za smještaj konzulata.⁴⁰ Od kraja 1945. godine u ljetnikovcu Crijević-Pucić nalazi se novoosnovana Umjetnička galerija Dubrovnik, koja je već potkraj 1948. preseljena u palaču Banac na Pločama, da bi, potom, od 1952., ljetnikovac udomio Prirodoslovni muzej.⁴¹ Nakon preseljenja muzeja na otok Lokrum, u ispražnjeni prostor 1957. godine useljava Društvo za tjelesni odgoj „Partizan“.⁴² Društvo je bilo u posjedu ljetnikovca sve do 1983., kada nositelj prava korištenja postaje Gradski orkestar Dubrovnik.⁴³ Grad Dubrovnik, ugovorom sklopljenim koncem 2004. godine, ljetnikovac Crijević-Pucić ustupio je na korištenje novoosnovanom Sveučilištu u Dubrovniku, za smještaj Rektorata.⁴⁴ Sudskom odlukom iz 2022. godine ljetnikovac je vraćen u vlasništvo i posjed gradskog orkestra, sada Simfonijskog orkestra Dubrovnik.⁴⁵

Stradanje i obnova u 19. stoljeću

Izuzev pitanja naknadnog preoblikovanja stubišta i dogradnje manjeg južnog aneksa uz stubište, do stradanja i obnove u 19. stoljeću, suburbana rezidencija Črijevića, a potom Gučetića i Pucića, naizgled nije doživjela veće graditeljske zahvate, pa ni nakon potresa 1667. godine, koji ga je, po svemu sudeći, poštedio.⁴⁶

U opsadi Dubrovnika tijekom lipnja i početkom srpnja 1806. godine rezidencija je stradala u velikoj pljački i paležu dubrovačkih predgrađa što su ih počinile ruske i crnogorske trupe.⁴⁷ Tadašnji njezin vlasnik bio je, kao što je izloženo, Nikola Matov Pozza.⁴⁸ On u obnovu svojega devastiranog posjeda nije investirao, pa je stambena kuća 1837. godine ucrtana i upisana u franciskanski katastar kao ruševina.⁴⁹ Spomenuti Nikola umire 1843. godine, a nasljeđuje ga nećak Mato-Lucijan Pozza, koji je obnovu poduzeo dvadesetak godina poslije, tijekom sedmog desetljeća 19. stoljeća.⁵⁰ Iako projektna dokumentacija o ovoj sveobuhvatnoj obnovi nije pronađena, a vjerojatno ni sačuvana, zahvat se ipak u određenoj mjeri može rekonstruirati. Naime, spaljena kuća bez krovišta vidljiva je na najstarijim poznatim fotografskim vedutama Dubrovnika, koje se mogu datirati oko 1860. godine (sl. 2).⁵¹ Na nešto mlađoj veduti, koja se pak može najkasnije datirati u 1868. godinu,⁵² ona je već obnovljena (sl. 3). Iako su spomenute fotografije snimljene s velike udaljenosti, osim o vremenu provedbe zahvata, one svjedoče i o najvećoj, tada poduzetoj, promjeni u pojavnosti nekadašnje ladanjske kuće. Naime, iz fotografskih zapisa doznajemo da je kuća do obnove imala dvostrešno krovište, a da su pri obnovi uklonjeni zabatni zidovi te izvedeno četverostrešno krovište. O razlozima ove promjene teško je suditi, no ona zasigurno nije provedena iz funkcionalnih razloga, jer je korisna površina potkrovlja smanjena, a i ukinuto je osvjetljenje potkrovlja preko prozora vidljivog u zapadnome

4.
Ljetnikovac Crijević-Pucić
(„Zgrada bivšeg italijanskog
konzulata“), tlocrt prizemlja i
kata, 19. svibnja 1945. (izvor: HR-
DADU-292, Zbirka građevinskih
planova Općine Dubrovnik)

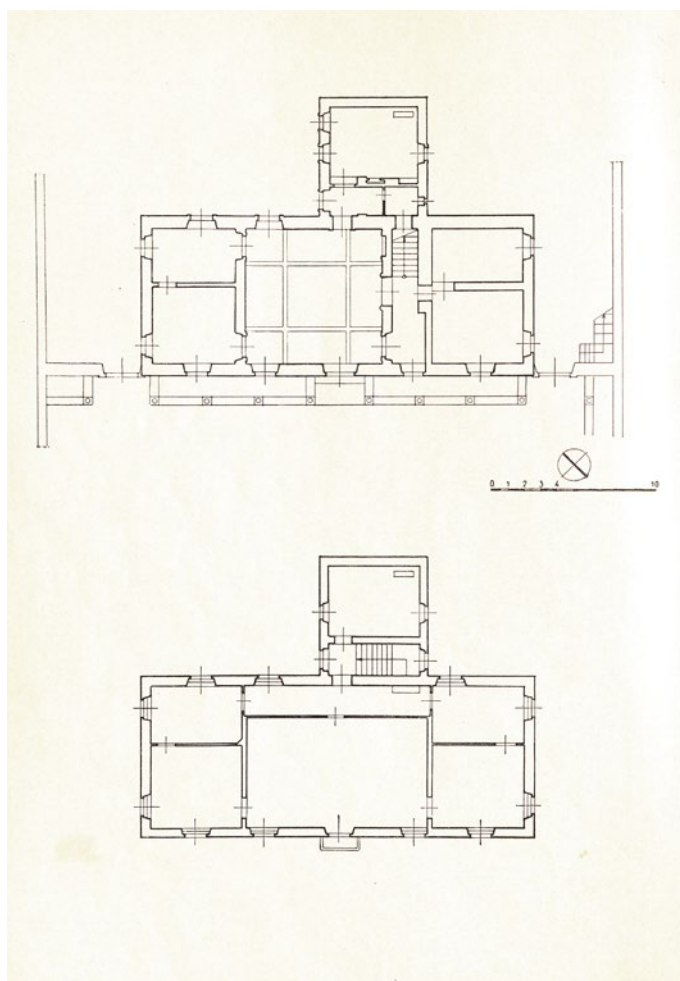
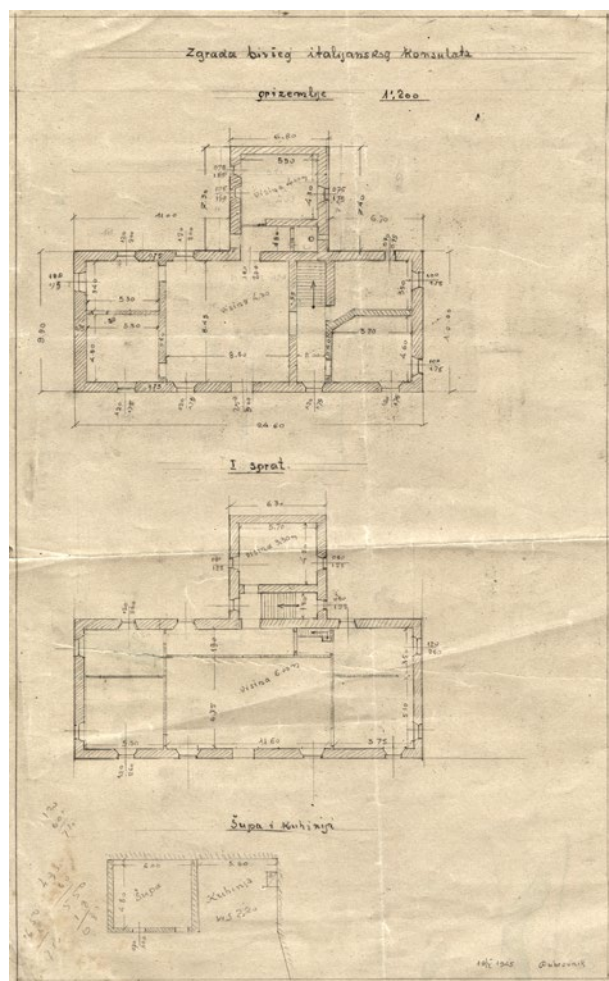
Crijević-Pucić villa (“Building of the
former Italian consulate”), ground
floor and first floor plans, May 19,
1945

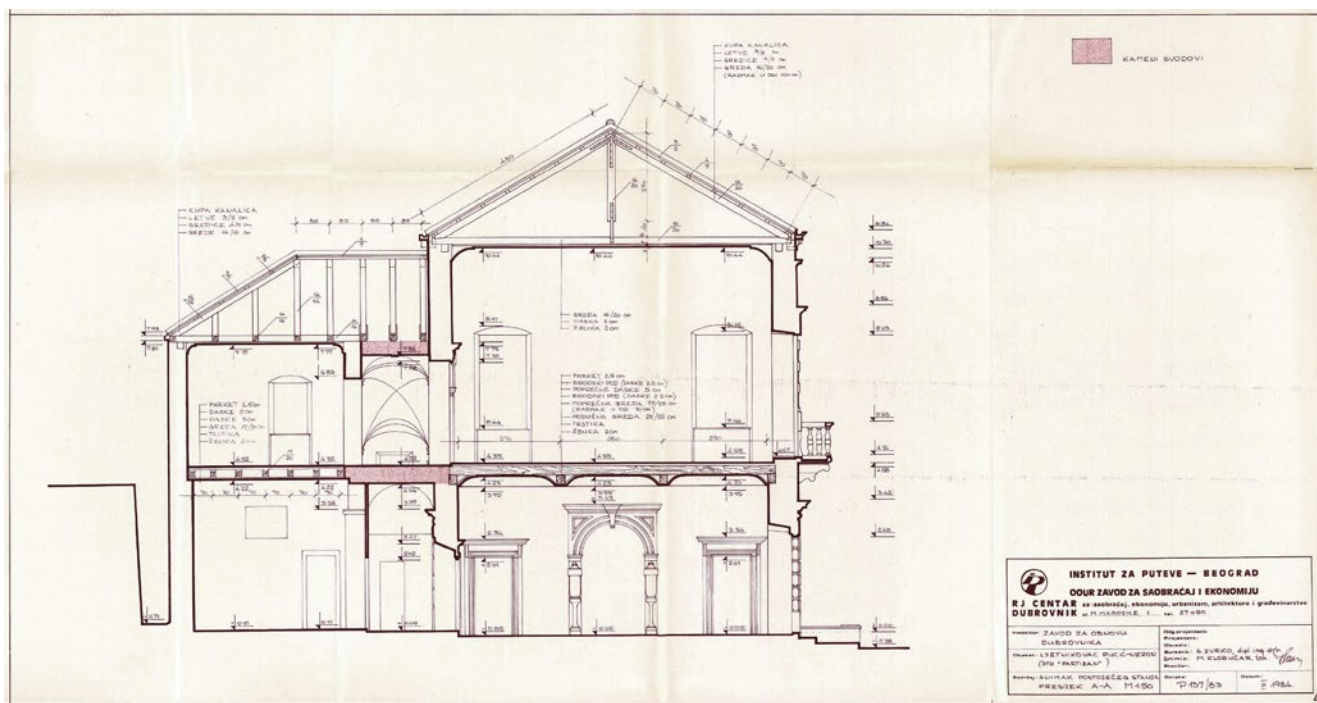
5.
Ljetnikovac Crijević-Pucić, tlocrt
prizemlja i kata (preuzeto iz: IVAN
ZDRAVKOVIĆ /bilj. 12/)

Crijević-Pucić villa, ground floor and
first floor plans

zabatnom zidu.⁵³ Mogli bismo pretpostaviti da su zabatni zidovi nakon požara bili u lošem konstrukcijskom stanju, pa ih je bilo lakše ukloniti nego obnoviti, no njihovo uklanjanje može biti i rezultat nastojanja da se krovijem lakšega, elegantnijeg obriša, rezidenciji dade pojavnost suvremene vile.

Prostorna organizacija unutrašnjosti kuće uspostavljena devetnaestostoljetnom obnovom poznata je pak tek iz nacрта nastalih neposredno nakon Drugoga svjetskog rata, skice arhitekta Joza Dražića datirane u 1945. godinu te tlocrta publiciranih 1951. godine u knjizi Ivana Zdravkovića (sl. 4 i 5).⁵⁴ Iz nacrtne je dokumentacije razvidno da je u zoni prizemlja zadržan izvorni raspored prostorija (nosivi razdjelni zidovi vjerojatno nisu stradali u požaru), a da je na katu ponovljen uobičajeni i (s obzirom na položaj nosivih zidova prizemlja) konstrukcijski razložan raspored dvobrovačkih izvangradskih renesansnih rezidencija, sa središnjom dvoranom, *salom*, koju flankiraju po dvije bočne sobe. U odnosu na izvorni raspored, u provedenoj je adaptaciji uveden poprečni pregradni zid, kojim je dvorana odvojena od stubišta, odnosno formirano predsoblje/hodnik iz kojeg se sa stubišta pristupa u središnju dvoranu, kao i u dvije južne bočne prostorije. U ovom se prostoru nalazilo i manje stubište za pristup potkrovlju, vidljivo na spomenutom nacrtu Joza Dražića. Po svemu sudeći, zahvat je uključio, izuzev u prostoru stubišta, gdje su zadržani raniji križni svodovi, cjelovitu zamjenu međukatnih konstrukcija. Iznad prizemlja i kata izvedene su nove drvene međukatne konstrukcije, s gredama sidrenima izravno u zidove te sa žbukanim podgledima na podkonstrukciji od trstike te s jednostavnim

6.
Ljetnikovac Crijević-Pucić,
poprečni presjek, stanje 1984.
godine (izvor: Dokumentacija
Zavoda za obnovu Dubrovnika)

Crijević-Pucić villa, cross-section,
condition in 1984

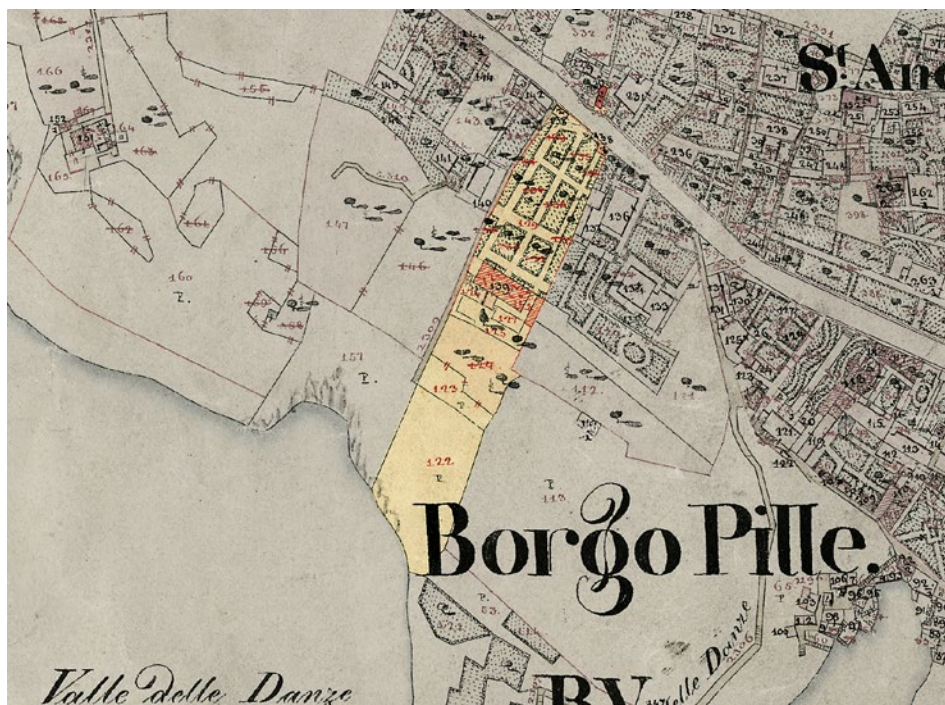
obrubnim vijencem.⁵⁵ Posebno je zanimljivo bilo rješenje novog stropa *salocē*, kod kojeg su, vjerojatno zbog znatnih raspona, uvedene i poprečne grede (podvlake), pa je žbukani podgled oblikovan kao kasetirani strop s devet polja (sl. 6).⁵⁶

Potreba za dodatnim, pomoćnim prostorima, zadovoljena je izgradnjom izdužene prizemnice jednostrešnog krovišta naslonjene na ogradni zid posjeda, istočno od glavne kuće.⁵⁷ Pregradni zid što kontinuiru u liniji pročelja glavne kuće zaklanja neuglednu prizemnicu od pogleda iz prednjeg vrta. Kao nadvratnik ulaza u prizemnicu poslužila je kamena greda s natpisom „VARI GLI EFFETTI SONO”, izvedenim u klasičnoj kapitali. Natpis spominje Cvito Fisković, vezujući ga smislom za prostor kuhinje,⁵⁸ no riječ je zapravo o početku druge oktave XXIV. pjevanja Ariostova *Bije-snog Orlanda*.⁵⁹ Visoka kompatibilnost slojevite pjesničke slike (zasnovane na antičkim uzorima i prožete ironijom) s manirističkom koncepcijom cjeline upućuju na to da je riječ o sekundarno ugrađenom elementu izvorne opreme ljetnikovca.⁶⁰

Preuređenje reprezentativnoga prednjeg vrta ljetnikovca Crijević-Pucić u 19. stoljeću spominje se i obrađuje u više znanstvenih radova, uglavnom u kontekstu negiranja izvorne, renesansne organizacije.⁶¹ Također, u znanstvenoj se literaturi redovito navodi kako je dio vrta ranije stradao, pri izvedbi nove kolne ceste kojom su, za vrijeme francuske uprave, Pile povezane s Gružem.⁶² Naime, nova, široka kolna cesta odmijenila je stari put i razorila krajnji sjeverni dio vrta, odvojivši kapelu od ostatka sklopa.⁶³ Kakav je bio izvorni odnos vrta, kapele i starog puta, ostat će vjerojatno trajna nepoznanica, no treba pretpostaviti da je od izgradnje nove ceste do obnove sklopa provedene u sedmom desetljeću 19. stoljeća vrt od prometnice morao biti odijeljen nekim, vjerojatno provizorno izvedenim, moguće i visokim ogradnim zidom. Obnovom je karakter vrta doista u potpunosti promijenjen – za dubrovačku ladanjsku arhitekturu uobičajeni pravilni raster vrtnih šetnica natkrivenih odrinom i pravokutnih vrtnih polja, zamijenio je središnji ozelenjeni oval, koji okružuje široka šetnica, zapravo kolni pristup što od vrtnog ulaza vodi do kuće. Stari stupovi odrine postavljeni su na niski ogradni zid uz vanjski rub novoformirane šetnice.⁶⁴ Ulična fronta vrta artikulirana je dvama ugaonim vrtnim paviljonima, niskim ka-

7.
Reambulacija franciskanskog katastra 1878. godine. Šrafrirano su označene obnovljena zgrada ljetnikovca te novoizgrađena pomoćna zgrada jugoistočno i novoizgrađeni vrtni paviljon sjeveroistočno. Bojom je naglašen posjed obitelji Pozza prema stanju iz Upisnika čestica iz 1837. godine (izvor: Dokumentacija Konzervatorskog odjela u Dubrovniku)

Reambulation of the Franciscan cadastre in 1878; the restored villa, the newly built auxiliary building in the southeast, and the newly built garden pavilion in the northeast are indicated with hatch marks; the Pozza family estate is highlighted in colour, according to the state in the Register of Cadastral Lots from 1837

menim zidom sa stupcima te ogradom i vratnicama od kovanog željeza.⁶⁵ Posebna pozornost bila je posvećena krajobraznom uređenju, pa se vrt u prvoj polovici 20. stoljeća navodi kao jedan od primjera visokih dostignuća suvremenih Dubrovčana na tom polju.⁶⁶

Iako se čini da u provedenoj obnovi sklopa ljetnikovca nije doživio veće promjene, ovdje ćemo se osvrnuti i na pitanje južnog dijela posjeda, stražnjeg vrta, a kojem, također, u dosadašnjoj znanstvenoj obradi nije pružena zaslužena pozornost, odnosno nije prepoznat njegov izvorni prostorni obuhvat, pa prema tome ni puno značenje u izvornoj oblikovnoj koncepciji rezidencijalne cjeline.⁶⁷ Ovaj dio vrta položen je na sjevernoj padini brijega Gradac, a kaskadno je artikuliran kamenim podzidima. Po svemu sudeći, vrt se izvorno pružao preko hrpta brijega sve do strmih hridi morske obale. O tome svjedoči često citirana katastarska karta iz 1837. godine (sl. 7) i pripadajući Upisnik čestica zemlje,⁶⁸ a kako je vidljivo na fotografijama iz sedmog desetljeća 19. stoljeća, vrt je u čitavome svojem pružanju prema jugu, sa zapadne i istočne strane bio ograđen visokim ogradnim zidovima (sl. 2 i 3).⁶⁹ Iako se ne može odbaciti mogućnost ranijeg postojanja dodatnih, a danas nestalih elemenata arhitektonske artikulacije i vrtno opreme, mogli bismo zaključiti da se u ovom dijelu vrta u izvornoj oblikovnoj koncepciji nastojao u što većoj mjeri očuvati, pa i naglasiti, prirodni karakter brijega Gradac.⁷⁰ Svakako, uspinjanje po vrtnim terasama do hrpta brijega moralo je pružati izniman doživljaj kroz postupne izmjene vizura na okolicu, sve do otvorenog pogleda na pučinu, koji se pružao s vrha, a zatim, i dalje, spuštanjem prema stjenovitoj morskoj obali južno. Tu se, pak, gubio svaki vizualni kontakt s izgrađenim prigradskim okolišem, pa i ostatkom posjeda, no još se uvijek ostajalo u intimi i sigurnosti ograđenog vrta. Ovaj nemirni isječak prirodnog reljefa, adoptiran unutar vrtnog prostora, doima se zapravo kao kruna manirističke koncepcije cjeline.⁷¹ Južni dio ovog dijela posjeda, hrpat i južna padina brijega, od kraja 19. stoljeća postaju sastavni dio parka Gradac, prvog većeg dubrovačkog javnog nasada (sl. 8).⁷² Ostaje otvoreno pitanje kada je ovaj dio stražnjeg vrta odvojen od ljetnikovca. Da ga je Mato-Lucijan Pozza ustupio Općini dubrovačkoj, odnosno Društvu

8.
Podzidi vrtnih terasa južnog vrta ljetnikovca, danas u sklopu parka Gradac. Okomite reške na zidu u prvom planu upućuju na položaj ranijih vrtnih stuba (foto: Antun Baće)

Supporting walls of terraces in the southern garden of the villa, now part of the Gradac park: vertical slits in the wall in the foreground indicate the position of an earlier staircase

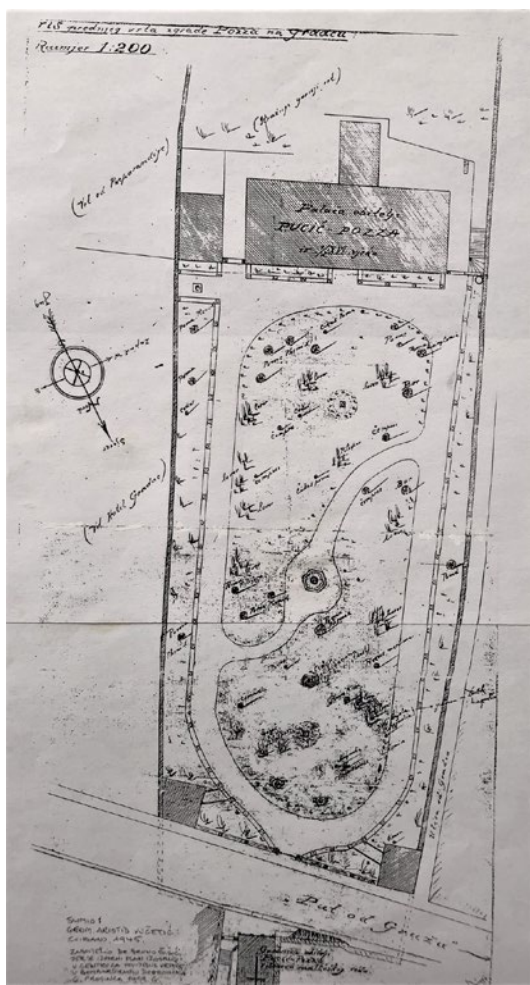
za promicanje interesa Dubrovnika, koje je na Gracu, uz opće odobravanje javnosti, 1898. uredilo javni park, to bi zasigurno bilo zabilježeno u tadašnjem tisku. Stoga je vjerojatnije da se to dogodilo nešto prije, a razlog je moglo biti proširenje vojne streljane, koja je jedno vrijeme egzistirala na Gracu.⁷³

9.
Ručak u *saloči* ljetnikovca, oko 1900. godine (izvor: HR-DADU-257, Arhiv obitelji Čingrija)

Lunch in the villa salon, around 1900

Valorizacija obnove ljetnikovca Crijević-Pucić provedene u 19. stoljeću do sada je izostala. Treba, stoga, naglasiti kako je riječ o pomno osmišljenom zahvatu koji je ljetnikovac prilagodio suvremenim zahtjevima rezidencijalnog stanovanja, no koji se u velikoj mjeri oslanja na karakteristične sastavnice renesansne ladanjske arhitekture i njezine prostorne organizacije. Za vlasnika, Mata Pucića, potomka dubrovačke vlastele, simbolička reprezentacija kontinuiteta zasigurno je bila iznimno važna,

10.
Kopija snimke sjevernog dijela posjeda ljetnikovca s ucrtanim biljnim fondom vrta iz 1945. godine (izvor: HR-DADU-859, Inventar osobnog fonda Bruno Šišić)

Copy of a photograph showing the northern part of the villa estate with indicated plant species in the garden in 1945

11.
Vrt ljetnikovca oko 1900. godine (izvor: HR-DADU-257, Arhiv obitelji Čingrija)

Villa garden around 1900

no osuvremenjivanjem i kuće i reprezentativnoga prednjeg vrta izraženi su i stavovi intelektualnog kruga kojem je pripadao, a koji je u novim političkim i društvenim okolnostima nastojao zadržati aktivnu ulogu i biti promicatelj naprednih stremljenja unutar dubrovačke sredine.⁷⁴ Minimalno intervenirajući u izvorni prostorni raspored, prepoznavši ga kao svojstvo imanentno tipologiji dubrovačke ladanjske kuće, reprezentativnost interijera naglasio je njegovim pomnim opremanjem, stropnim oslicima slikara Zebedea Piccinija,⁷⁵ kao i *marmorizacijama* zidnih ploha *saloče* (sl. 9).⁷⁶

O kulturnoj, mecenatskoj figuri vlasnika, kojoj je obnovljena rezidencija na Pilama bila pozornicom, svjedoči pak njegov odnos sa slikarom Matom Celestinom Medovićem (1857. – 1920.). Naime, Mato Pucić bio je jedan od dubrovačkih intelektualaca koji su umjetniku pomogli ostvariti nastavak slikarskog obrazovanja u Münchenu. Tadašnjem mladom redovniku preporuku za nastavak školovanja na minhenskoj akademiji napisao je cijenjeni bečki pejzažist Emil Jakob Schindler, za svojeg boravka u Dubrovniku 1887. godine.⁷⁷ Schindlera, koji je u Dubrovniku te godine boravio s obitelji,⁷⁸ s Medovićem je upoznao upravo Mato Pucić. Bečki je slikar, koji je u Dubrovniku odsjeo na Pilama,⁷⁹ s grofom Pucićem očito provodio dio vremena, vrlo vjerojatno i u njegovoj vili. Poslije, kada se 1893. godine Medović nakon završenog školovanja vratio u Dubrovnik, Pucić je u vili kraće vrijeme udomio slikarev atelier.⁸⁰ Umjetnik je tada, navodno, u vrtu izradio danas nestalu zidnu sliku, portret gospođe Ziegler-Pozza sa sinom.⁸¹

12.
Pogled iz vrta prema kapeli
Pohodjenja Marijina (foto: Antun
Baće)

View from the garden towards the
Chapel of the Visitation of Mary

O koncepciji u kojoj se staro nadopunjuje novim, rječitije od uređenja same kuće, govori upravo reprezentativni, prednji vrt ljetnikovca. Ustaljena renesansna organizacija dubrovačkog vrta odmijenjena je suvremenom, koja u skladu sa zahtjevima vremena omogućuje kolni pristup rezidenciji (sl. 10). Osim funkcionalnog momenta, ovim se zahvatom, jedinstvenim u prostorno skućenim i geomorfološki zahtjevnim dubrovačkim uvjetima, ostvarila viša razina reprezentativnosti stanovanja. No, unatoč radikalnoj transformaciji vrtno dispozicije, očuvana je i prezentirana njegova najveća vrijednost – jedinstvena galerija stupova za odrinu. Oni se, oslobođeni svoje primarne funkcije,⁸² u novoj koncepciji doimaju kao izložci muzejskog postava, koji kroz cirkularno kretanje posjetitelju otkriva vrhunce klesarskog umijeća i kulture dubrovačke kasne renesanse (sl. 11). Konačno, izvedbom niskog ogradnog zida, vrt se otvara prometnici, zadobivši tako polujavni karakter. Osim pogleda koji se na vrt otvara s prometnice, obogativši tako znatno doživljaj čitavog predjela Pila, izvedbom niskog zida uspostavljeno je barem vizualno jedinstvo kuće, vrta i kapele Pohodjenja Marijina, u kojoj je posljednji pripadnik roda Pucića uredio i svoje posljednje počivalište (sl. 12).⁸³ Svakako, riječ je ovdje o arhitektonsko-krajobraznom poduhvatu čija je važnost nezasluženo neprepoznata, a koji, doduše u manjem mjerilu, u potpunosti pripada krugu istovremenih visokovaloriziranih nastojanja, čiji začetak prepoznajemo u uređenju vrtova habsburške rezidencije na Lokrumu, a slijede ga Arboretum obitelji Bassegli–Gozze u Trstenome i perivoj Giorgi–Mayneri na Lopudu.⁸⁴

Zahvati nakon Drugoga svjetskog rata

Kao što je već spomenuto, Općina dubrovačka je još 1930. godine nastojala doći u posjed i vlasništvo ljetnikovca Crijević-Pucić. Kao potencijalni kupac javio se tada konzulat Kraljevine Italije, što je općinska uprava nastojala preduhitriti zbog bojazni da bi posjed smješten u srcu grada i u neposrednoj blizini javnog parka Gradac mogao postati žarište iredentističkih ekscesa.⁸⁵ Zbog nedostatka vlastitih sredstava i izostanka pomoći države, općina nije uspjela otkupiti ljetnikovac, no čini se da je ipak

13.

Prvi postav Umjetničke galerije Dubrovnik u ljetnikovcu 1946. godine. Pogled iz središnje dvorane na ulaz u sjeveroistočnu sobu kata (izvor: Dokumentacija Umjetničke galerije Dubrovnik)

The first exhibition of Dubrovnik's Museum of Modern Art in the villa in 1946; view from the central hall towards the entrance to the northeastern room on the first floor

14.

Prvi postav Umjetničke galerije Dubrovnik u ljetnikovcu 1946. godine. Pogled iz jugozapadne sobe u predsoblje kata (izvor: Dokumentacija Umjetničke galerije Dubrovnik)

The first exhibition of Dubrovnik's Museum of Modern Art in the villa in 1946; view from the southwestern room to the hall on the first floor

nekako spriječila njegovu prodaju, jer su ga nasljednici Ziegler-Pozza talijanskom konzulatu samo iznajmili.⁸⁶ O ovom relativno kratkom razdoblju u životu ljetnikovca nisu pronađeni arhivski dokumenti ili druga svjedočanstva koja bi upućivala na građevinske intervencije najmoćnijeg posjeda. Da su se one dogodile, s obzirom na prijeratni, a pogotovo poslijeratni odnos prema talijanskom fašističkom režimu, zasigurno bi bile spomenute u negativnom kontekstu.

Od završetka Drugoga svjetskog rata ljetnikovcem Crijević-Pucić upravlja Narodnooslobodilački odbor Dubrovnika te je u njemu na samom kraju 1945. godine uređen prvi postav novoosnovane Umjetničke galerije Dubrovnik.⁸⁷ O tadašnjem stanju zgrade, čak i više nego očuvana nacrtana i fotografska dokumentacija (sl. 13 i 14),⁸⁸ svjedoči opširna novinska reportaža o otvaranju Umjetničke galerije, zapravo preneseni radijski intervju s inicijatorom njezina osnivanja, prvim ravnateljem i autorom postava; kulturnim radnikom, likovnim kritičarem i prijeratnim dubrovač-

kim konzervatorom, Kostom Strajnićem (1887. – 1977.).⁸⁹ Osim što detaljno opisuje postav, svjedočeći o prostornoj dispoziciji kuće (koja u potpunosti odgovara istovremenoj nacrtnoj dokumentaciji), Strajnić opisuje i sve tada provedene popravke i prilagodbe novoj funkciji.⁹⁰ Kao svjedočanstvo pristupa obnovi i prenamjeni spomeničke građevine u teškoj poratnoj oskudici, detaljan i pregledan Strajnićev opis zahvata prenosimo u cijelosti: „U prizemlju je trebalo zazidati jedna sporedna vrata i u kuhinji, koja pripada stanu podvornika, u jednom sporednom zidu probiti vrata. Na prvom spratu bilo je najteže riješiti pitanje pravilne cirkulacije posjetilaca galerije. Da bi se to postiglo, moralo se odstraniti prostor koji je bio u vezi sa tavanom zgrade, jer je taj zatvoreni prostor priječio da se iskoristi cijeli hodnik. Zahvaljujući susretljivosti gradjevnog odjela Gradskog NO-a, taj delikatni problem je srećno riješen. To su uglavnom bili zidarski radovi. Poslije njih došli su na red stolarski, instalaterski, staklarski, soboslikarski i elektrotehnički radovi. Zbog stalne nestašice u materijalu, često smo morali pojedine radove obustavljati i čekati dok dodjemo do materijala. Najveće teškoće zadavalo nam je staklo. Ma da smo sve moguće poduzimali da ga dobijemo, ipak nam još uvijek manjka stakla. Oni koji su ranije vidjeli Pucićevu palaču, sjećat će se da je ona imala, u atrijumu i u dvije dvorane prvog sprata, lijepo slikane plafone, koje je, šesdesetih godina prošlog vijeka, radio poznati dubrovački soboslikar Zebedeo Piccini. Mi smo u početku imali namjeru da ove plafone sačuvamo: ali oni su od vlage bili toliko oštećeni, da ih nije bilo moguće restaurirati. Na kraju, želio bih odati priznanje klesarskom majstoru Vicu Zlodru, koji je rijetkim znanjem i nesebičnom ljubavi očistio i opravio sve kamene portale i kamene ukrase ove značajne renesansne palače.”⁹¹ Spomenute promjene, manja izmjena tlocrtne dispozicije u zapadnom dijelu prizemlja te uklanjanje pregrade u hodniku prvog kata (koja je od hodnika odvajala manje stubište za potkrovlje), zabilježene su kao razlike na spomenutim tlocrtima Joza Dražića i Ivana Zdravkovića. Naime, Dražićeva je skica datirana u svibanj 1945., prije provedenog zahvata, dok publicirani Zdravkovićev tlocrt bilježi stanje nakon adaptacije za potrebe Umjetničke galerije.⁹² Iz Strajnićeva opisa doznajemo i druge važne podatke – o postojanju stropnih oslika, kao i njihovu uklanjanju zbog lošeg stanja te o zahvatu na kamenoj plastici unutrašnjosti. Podatak o „čišćenju i opravku kamenih portala i ukrasa” koji je proveo klesar Zlodre objašnjava njihovo današnje stanje.⁹³ Naime, Zlodrin zahvat danas bismo opisali kao radikaln – riječ je, naime, o „čišćenju” preklesavanjem, a vjerojatno je bio znatno uvjetovan stanjem kamene plastike nakon požara 1806. godine.

Iz navedenog se općenito može zaključiti da je prva poslijeratna adaptacija zgrade za potrebe javne namjene provedena sa sviješću o njezinoj visokoj spomeničkoj vrijednosti,⁹⁴ dok se pojedine negativne promjene (uklanjanje stropnih oslika, nestručni popravak kamene plastike), donekle mogu opravdati ranijim zapuštenim stanjem građevine, kao i načelno pozitivnim nastojanjem da se, unatoč nedostatnim stručnim i financijskim potencijalima, vrijedni spomenik učini dostupnim javnosti te se u njemu smjesti novi kulturni sadržaj.⁹⁵

Sljedeći važan zahvat na ljetnikovcu, koji se, poput paleža iz 1806. godine, može okarakterizirati isključivo kao devastacija, jest uklanjanje svih pregradnih zidova prvog kata, što se, po svemu sudeći, dogodilo oko 1960. godine. Naime, nakon iseljenja Umjetničke galerije te potom i Prirodoslovnog muzeja (za čiji smještaj nisu obavljane daljnje građevinske prilagodbe),⁹⁶ ljetnikovac je na korištenje 1957. godine dobila dubrovačka podružnica Društva za tjelesni odgoj „Partizan”.⁹⁷ Dubrovačkom povjereniku Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju, Lukši Beritiću očito su bile poznate namjere Društva „Partizan”, jer je već prethodno poduzeo radnje kako bi ljetnikovac bio i formalno proglašen spomenikom kulture.⁹⁸ Tako je krajem kolovoza 1957. Konzervatorski zavod za Dalmaciju donio rješenje o zaštiti „Renesansnog dvorca Pucić na Pilama” u kojem se izričito navodi da se „zabranjuje svako pregrađivanje i

rušenje bez suglasnosti ovog zavoda”⁹⁹ no to očito nije omelo namjere fiskulturnog društva. Dokumentacija o ovom zahvatu nije pronađena, pa ostaje, doduše, nepoznanica je li uklanjanje pregradnih zidova kata provedeno samovoljno, ili je radove Konzervatorski odjel za Dalmaciju pod pritiskom ipak odobrio. Svakako, Društvo „Partizan” ostvarilo je svoju namjeru da na katu uredi gimnastičku dvoranu.¹⁰⁰

Provedenim je zahvatom, vođenim partikularnim interesima bez dugoročnog promišljanja, a koji je bio u opreci i s već razvijenom sviješću o spomeničkom značenju građevine kao i s načelima konzervatorske struke, zgrada ljetnikovca prilagođena potpuno nekompatibilnoj i neprimjerenoj namjeni.¹⁰¹ Uvedene promjene negirale su zatečene prostorne odnose na katu zgrade, naslijeđene iz obnove provedene u 19. stoljeću, koji su zrcalili i karakterističan prostorni raspored imanentan dubrovačkim renesansnim izvangradskim rezidencijama.

Daljnje zadržavanje ljetnikovca Crijević-Pucić u posjedu fiskulturnog društva izgubilo je smisao 1981. godine, kada je u Dubrovniku napokon izgrađena i otvorena suvremena sportska dvorana. Stoga je ljetnikovac, u međuvremenu i oštećen u potresu 1979. godine,¹⁰² Općina Dubrovnik 1983. ustupila na korištenje Gradskom orkestru Dubrovnik.¹⁰³ Konstruktorska sanacija i prilagodbe novoj funkciji financirani su i provedeni u sklopu poslijepotresne obnove koju je vodio Zavod za obnovu Dubrovnika. Kako se navodi u izvještaju Zavoda iz 1987., radovi su trajali od početka srpnja 1984. do kraja kolovoza 1985. godine, a bili su uključeni „samo preventivni statičko konstruktorski radovi i manje adaptacije u svrhu što hitnijeg rješavanja, nužno potrebnog prostora za rad Gradskog orkestra”, dok je izostala, kako se navodi, „nužna restitucija povijesne dispozicije prostora”.¹⁰⁴ Drugim riječima, umjesto rekonstrukcije izvorne prostorne organizacije kata, bivša je gimnastička dvorana tek neznatno prilagođena za održavanje nastupa Gradskog orkestra, a u prizemlju je (iako o tome nema riječi u izvještaju Zavoda) uveden ugostiteljski sadržaj.¹⁰⁵ No uvidom u tehničku dokumentaciju razvidno je da su „preventivni konstruktorski radovi i manje adaptacije” uključili brojne građevinske radove, poput uklanjanja drvene međukatne konstrukcije nad *salocom* te izvedbe nove, armiranobetonske, ojačanja drvene konstrukcije nad bočnim prostorijama prizemlja, zatim izvedbe armiranobetonskog serklaža ispod krovne konstrukcije, sanacije krovništa, otucanja i fugiranja pročelja, otucanja i ponovnog žbukanja svih zidova, a djelomično i stropova, izmjene podova s izvedbom hidroizolacije u prizemlju, cjelovite izmjene vanjske i unutrašnje stolarije te reorganizacije sanitarija u zapadnom dijelu prizemlja.¹⁰⁶

Može se, stoga, zaključiti kako je riječ o znatnom građevinskom zahvatu, koji je uz konstruktorska ojačanja građevine uključio i adaptacije za potrebe novog korisnika. Iako proveden u sklopu programa koji je načelno osmišljen i rukovođen brigom o dubrovačkom graditeljskom nasljeđu i prepoznatom potrebom njegove revitalizacije, izostala je prethodna provedba istražnih radova, kao i valorizacija zatečenih arhitektonskih elemenata opreme kuće. Nadalje, usprkos jasno izraženom postojanju stručne svijesti o nužnosti „restitucije povijesne dispozicije”, u tretmanu spomenika ponovno su prevagnuli potpuno utilitarni razlozi (smještaj dvorane za koncerte), sada praćeni i nastojanjem za ekonomskom eksploatacijom prostora (uvođenje ugostiteljstva).¹⁰⁷

Znatne štete ljetnikovac je pretrpio u topničkim napadima za vrijeme opsade Dubrovnika 1991. – 1992. godine. Sklop je pogođen s ukupno devet projektila, a četiri su izravno pogodila krovnište kuće, probila krovnu i stropnu konstrukciju te uzrokovala štete i na prvom katu. Od krhotina projektila oštećeno je ukupno trinaest stupova u vrtu, od čega tri teže. Jedan projektil izravno je pogodio veliku kamenu vazu s grbom Pucića na ulazu u vrt i potpuno je uništio.¹⁰⁸ Nastale su štete uglavnom uspješno sanirane već tijekom te nedugo po završetku Domovinskog rata.¹⁰⁹ Usprkos inicijativama konzervatorske struke, zahvat ponovno nije uključio sanaciju prije degradirane unutrašnjosti kuće, a ugostiteljska se djelatnost proširila i na

dio vrta. O tome 2003. godine pomalo rezignirano piše Igor Fisković: „Nažalost, od sredine 20. stoljeća započete devastacije nastavljaju se neprimjerenim dogradnjama bočno i otraga uz zgradu ljetnikovaca, vezanima uz namjenu prizemno uvučenog ugostiteljskog sadržaja, posebice pak u čitavoj njegovoj unutrašnjosti s poništenjem izvorne podjele prostorija. Ni obnova zgrade, dane na korištenje Gradskom orkestru, od šteta nanesenih granatiranjem Dubrovnika 1991-1992. god., unatoč zahtjevima nadležnih službi, nije bila usmjerena vraćanju izvornih stanja. Tako je izgubljena, čini se, posljednja prilika detaljnije revitalizacije ove iznimno vrijedne arhitekture koju u svakom slučaju preostaje urediti planski zajedno s perivojem.”¹¹⁰

Do „detajnije revitalizacije” usklađene s konzervatorskim smjernicama ipak je konačno došlo 2005. – 2006. godine, kada je ljetnikovac obnovljen za potrebe novog korisnika i nove namjene, Rektorata novoosnovanog Sveučilišta u Dubrovniku.¹¹¹ U sklopu statičke sanacije i uređenja, u unutrašnjosti zgrade rekonstruirani su karakteristični prostorni odnosi, na katu je uspostavljena središnja dvorana s bočno položenim sobama, što ponavlja osnovni tlocrtni raspored prizemlja. Uklonjeni su i svi neprimjereni dodatci izvedeni za potrebe ugostiteljskog obrta. Vrt je ljetnikovca rekultiviran, a u središnjem vrtinom polju parterno je naznačena reminiscencija na raniju, renesansnu fazu njegova uređenja.¹¹² Novi je korisnik svoje potrebe uskladio s dugogodišnjim nastojanjima konzervatorske struke, odnosno zadanostima rekonstruirane prostorne dispozicije, a zahvatu se sa stručno-metodološkog gledišta može prigovoriti ponovni izostanak sustavnoga konzervatorsko-restauratorskog istraživanja koje je moglo upotpuniti spoznaje o povijesnim mijenama spomenika.

Zaključak

Ljetnikovac Crijević-Pucić visoko je valoriziran unutar korpusa dubrovačke ladanjske izgradnje, kao i unutar korpusa hrvatske renesansne arhitekture. Primjereno je zastupljen u znanstvenim radovima koji obrađuju ova dva segmenta nacionalnoga spomeničkog nasljeđa, a posvećene su mu i zasebne studije koje obrađuju pojedine aspekte njegova značenja. Pri tom treba primijetiti da je dosadašnja znanstvena obrada ponajprije bila usmjerena na pitanja ishodišta arhitektonske koncepcije graditeljskog sklopa, njezine stilske i šire kulturološke interpretacije te na dataciju i atribuciju kamene plastike kuće i vrta. Kasnije intervencije u četiri stoljeća dugom trajanju spomenika obrađene su selektivno. Pozornost je budilo pitanje eventualnoga naknadnog preoblikovanja stubišta kuće i izgradnje aneksa na začelju te pitanje preoblikovanja vrta u 19. stoljeću. Ovom drugom pitanju, uništenju krajnjega sjevernog dijela vrta radi proširenja ceste kroz predgrađe Pila te negiranju renesansne oblikovne vrtne koncepcije, gotovo je redovito posvećen barem pokoji redak u dosadašnjim obradama, što je u konačnici rezultiralo i pokušajem reminiscencijske prezentacije nestale faze vrtnog uređenja. No, pojedine mijene pritom su ostale nezamijećene ili nepotpuno obrađene.

Tako je pozornosti dosadašnjih istraživača promaknula redukcija južnog dijela posjeda, također rezultat intervencije 19. stoljeća, zbog čega ni interpretacija izvorne, manirističke koncepcije cjeline nije bila u potpunosti moguća. Dok ovaj zahvat na južnom dijelu posjeda zasigurno ima negativan predznak, u arhitektonskom i kulturno-povijesnom pogledu iznimno važna obnova koju je na spaljenom ljetnikovcu u sedmom desetljeću 19. stoljeća proveo tadašnji vlasnik, grof Mato Pucić, bila je do sada nezasluženo ignorirana i podcijenjena. Temeljena na poštovanju vrijednosti i karaktera izvornoga graditeljskog sloja, ona je, u zadanim okolnostima vremena i sredine, povratila prethodno narušeni integritet rezidencijalnog sklopu. Važno poglavlje u životu spomenika, ujedno svjedočeci o društvenim i kulturološkim okolnostima, što se oslikavaju na odnos prema spomeničkom nasljeđu, predstavljaju i svi

kasniji zahvati. Paradoksalno, provedeni u razdoblju kada sve više sazrijeva svijest o jedinstvenom spomeničkom značenju ljetnikovca, oni, sve do obnove 2005. – 2006. godine, imaju degradacijski predznak, ili predstavljaju parcijalne sanacije, usmjerene na održavanje *statusa quo*.

Primjer ljetnikovca Crijević-Pucić svjedoči o tome kako recentniji graditeljski zahvati (često podjednako slabo dokumentirani kao i oni stariji), imaju nemali utjecaj na percepciju i interpretaciju spomenika. Izostankom njihova istraživanja i vrjednovanja izostaje i cjelovit uvid u slojevitost arhitektonskog artefakta i svih imanentnih mu značenja, što, nažalost, često vodi u površne i pogrešne interpretacije te može imati daljnje negativne posljedice za opstojnost i adekvatnu prezentaciju sastavnica njegova umjetničkog i baštinskog značenja.¹¹³

BILJEŠKE

- ¹ GORAN VUKOVIĆ, Preobrazba Dubrovnika početkom 19. stoljeća, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 24, Zagreb, 2000., 35–60; KATARINA HORVAT-LEVAJ, Od baroknog klasicizma do neoklasicizma: stilsko-tipološke transformacije arhitekture Dubrovnika između 1780. i 1900. godine, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 24, Zagreb, 2000., 61–72; VINICIJE B. LUPIS, Lorenzo Vitelleschi i njegovo vrijeme, u: *Lorenzo Vitelleschi, Povijesne i statističke bilješke o dubrovačkom okrugu* (prir. Vinicije B. Lupis), Dubrovnik, 2002., 5–51; STANKO PIPLOVIĆ, Javne gradnje u Dubrovniku za austrijske uprave, *Grada i prilozi za povijest Dalmacije*, 18, Split, 2002., 315–392; VINICIJE B. LUPIS, Dubrovački period djelovanja arhitekta i inženjera Nikole Nisetea, *Peristil*, 46, Zagreb, 2003., 95–104; STANKO PIPLOVIĆ, Izgradnja dalmatinskih luka u 19. stoljeću, u: *Luke istočnog Jadrana, Zbornik Pomorskog muzeja Orebić, Orebić*, 2006., 371–417; IVAN VIĐEN, Crkva Svetog arhandela Mihajla na Boninovu, u: *Kultura Srba u Dubrovniku 1790 – 2010*, katalog izložbe (prir. Goran Spaić, Jelica Reljić, Miroslav Perišić), Dubrovnik – Beograd, 2012., 52–58; IVAN VIĐEN, Crkva Svetog Blagovještenja u gradu, u: *Kultura Srba u Dubrovniku 1790 – 2010*, 59–71; IVAN VIĐEN, Palače i zadužbine, u: *Kultura Srba u Dubrovniku 1790 – 2010*, 272–281; IVAN VIĐEN, Groblje, nadgrobni spomenici i kapele, u: *Kultura Srba u Dubrovniku 1790 – 2010*, 282–303; IVAN VIĐEN, Katedrala od pada Dubrovačke Republike do Drugoga svjetskog rata, u: *Katedrala Gospe Velike u Dubrovniku* (ur. Katarina Horvat-Levaj), Dubrovnik–Zagreb, 2014., 443–475; ANTUN BAĆE, IVAN VIĐEN, Vila Čingrija na Boninovu: gospodar i njegova kuća, *Dubrovnik*, 4/2015, Dubrovnik, 2015., 107–128; ANTUN BAĆE, Gimnazija na Pločama – izgradnja i arhitektonsko oblikovanje, u: *90 godina dubrovačke gimnazije na Pločama* (ur. Katarina Tolja, Marko Giljača), Dubrovnik, 2017., 51–66; ANTUN BAĆE, IVAN VIĐEN, Lazareti na Pločama od pada Dubrovačke Republike do danas, u: *Lazareti u Dubrovniku, Početak karantenske službe u Europi* (ur. Ante Milošević), Dubrovnik, 2018., 121–146; IVAN VIĐEN, Nastanak i razvoj parka Gradac u Dubrovniku, u: *Zbornik radova Dr. sc. Bruno Šišić dubrovački krajobrazni arhitekt*, Dubrovnik, 2018., 193–215.
- ² SANJA ŽAJA VRBICA, PETER ZIMMERMANN, *Dunavska monarhija i Dubrovnik*, Dubrovnik, 2023.; ANTUN BAĆE, *Arhitektura Dubrovnika između dva svjetska rata*, Zagreb, 2023., 21–72.
- ³ FRANCESCO MARIA APPENDINI, *Ratovanje oko Dubrovnika 1806.* (prir. Petar Kolendić i Josip Nagy), Dubrovnik, 1906.; LUJO VOJNOVIĆ, *Pad Dubrovnika*, 1, Zagreb, 1908.; VESNA ČUČIĆ, *Posljednja kriza Dubrovačke Republike*, Dubrovnik, 2003.
- ⁴ LUKO BRADARIĆ, *Zapisi iz lapadske prošlosti*, Dubrovnik, 2001., 107–108; ANTUN BAĆE (bilj. 2), 60.
- ⁵ Iako će se u tekstu rabiti ustaljeni naziv, potrebno je upozoriti da bi, s obzirom na smještaj, odnosno udaljenost od urbanog središta, kao i pretpostavljeni način korištenja (stalno stanovanje), sklopu više odgovarao naziv suburbana palača. Nadalje, Nenad Vekarić izvedenicu naziva roda Crijević drži pogrešnom. Izvorni romanski oblik Čereva, Zreva (talijanski – Cerva, latinski – Cervarius, Cervinus) trebalo bi kroatizirati kao Črijević. No, ako bismo dosljedno slijedili autorovu argumentaciju i prijedloge, u ovom bi slučaju i samo kroatiziranje rodovskog imena bilo nepotrebno. O tome vidi: NENAD VEKARIĆ, Prijedlog za normiranje dubrovačkih imena i prezimena iz povijesnih vrela, *Radovi Leksikografskog zavoda*, 6 (1997), 17–26; NENAD VEKARIĆ, *Vlastela grada Dubrovnika 1. Korijeni, struktura i razvoj dubrovačkog plemstva*, Zagreb – Dubrovnik, 2011., 92–98.
- ⁶ NADA GRUJIĆ, Reprezentativna stambena arhitektura, u: *Zlatno doba Dubrovnika u XV. i XVI. stoljeću*, katalog izložbe (od. ur. Ante Sorić), Zagreb: 1987., 322; NADA GRUJIĆ, Dubrovački ljetnikovci, u: *Hrvatska renesansa*, katalog izložbe (ur. M. Jurković, A. Erlande – Brandenburg), Zagreb, 2004., 124, 127; MILAN PELC, *Renesansa*, Zagreb, 2007., 161–164.
- ⁷ HANS EDUARD VON BERLEPSCH, FRIEDRICH WEYSSER, Bauten in und um Ragusa, *Zeitschrift für Bauwesen*, 44/4-6 (1894), 217–252; HANS EDUARD VON BERLEPSCH, FRIEDRICH WEYSSER, Bauten in und um Ragusa, *Zeitschrift für Bauwesen*, 44/7-9 (1894), 317–328.

- ⁸ U tekstu su detaljnije obrađeni sljedeći ljetnikovci: Sorkočević (Skala) u Komolcu, Fačenda-Zuzorić-Bizar u Čempresati (Komolac), Gundulić u Gružu, Sorkočević u Lapadu, Sorkočević (Mleci) u Lapadu, Sorkočević-Natali u Gružu, Bunić-Kaboga na Batahovini, Stjepović Skočibuha kod Tri crkve. HANS EDUARD VON BERLEPSCH, FRIEDRICH WEYSSER (bilj. 7, 44/7-9), 323–328.
- ⁹ *Atlas zur Zeitschrift für Bauwesen* (1894), tabla 28.
- ¹⁰ NIKOLA DOBROVIĆ, *Dubrovački dvorci*, Beograd, 1947., 25. Vidi i: NIKOLA DOBROVIĆ, *Dubrovački vrtovi i dvorci*, u: *Dubovački festival 1950.* (ur. Cvito Fisković, Mihovil Kombol, Marijan Matković), Dubrovnik, 1950., 95–105.
- ¹¹ NIKOLA DOBROVIĆ (bilj. 10, 1947.), 39–41; (bilj. 10, 1950.), 100.
- ¹² IVAN M. ZDRAVKOVIĆ, *Dubrovački dvorci. Analiza arhitekture i karakteristika stila*, Beograd, 1951., 84–87.
- ¹³ CVITO FSKOVIĆ, *Naši graditelji i kipari 15. i 16. stoljeća u Dubrovniku*, Zagreb, 1947., 49, 76–77.
- ¹⁴ NADA GRUJIĆ, *Prostori dubrovačke ladanjske arhitekture, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 399, 1982., 40; NADA GRUJIĆ (bilj. 6, 1987.), 307–323; NADA GRUJIĆ, *Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja*, Zagreb, 1991., 134–136; NADA GRUJIĆ (bilj. 6, 2004.), 124, 127; NADA GRUJIĆ, *Dubrovačka ladanjska arhitektura*, Zagreb, 2021., 254–263.
- ¹⁵ NADA GRUJIĆ (bilj. 6, 1987.), 321–322.
- ¹⁶ NADA GRUJIĆ (bilj. 14, 1991.), 136.
- ¹⁷ NADA GRUJIĆ (bilj. 14, 2021.), 254.
- ¹⁸ O provedenim istražnim radovima nije sačinjen završni izvještaj te se autorica vjerojatno referira na radni materijal ili usmena priopćenja istraživača.
- ¹⁹ NADA GRUJIĆ (bilj. 14, 2021.), 254.
- ²⁰ NADA GRUJIĆ (bilj. 14, 2021.), 256.
- ²¹ NADA GRUJIĆ (bilj. 14, 2021.), 256–259.
- ²² IGOR FSKOVIĆ, *Maniristički vrt Crijevića u Dubrovniku*, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 41 (2003.), 175–210; IGOR FSKOVIĆ, *Preobrazba rječnika kamene ornamentike u Dubrovniku 16. stoljeća*, u: *Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske, Zbornik radova sa znanstvenih skupova „Dani Cvita Fiskovića” održanih 2003. i 2004. godine* (ur. Predrag Marković, Jasenka Gudelj), Zagreb, 2008., 209–242; IGOR FSKOVIĆ, *Francuski umjetnici u Dubrovniku 16. stoljeća*, *Hrvatska revija*, 12/1–2, Zagreb, 2012., 156–158.
- ²³ IGOR FSKOVIĆ (bilj. 22, 2003.), 180–208.
- ²⁴ IGOR FSKOVIĆ (bilj. 22, 2008.), 217–218.
- ²⁵ DUŠKO ŽIVANOVIĆ, *Dubrovačke kuće i polače*, Beograd, 2000., 197–198, list 69-70.
- ²⁶ „Ostali su otvori prvog poda dobro proporcionalisani, ali prozori u celini nisu osobito skladni. Natprozornici su tih otvora širi i jači od doprozornika te zajedno s frizom, nastrešnicom i zabatom deluju isuviše teško. (...) Kada se pročelje bolje zagleda, primećuje se da je zidno platno prvog sprata zidano većim kvaderima nego ono u prizemlju. To ne ometa sklad pročelja, a doprinosi da se jače osete razlike između otvora. One se već na prvi pogled jako ispoljavaju u proporcijama prozora i njihovih okvira. Otvori su prizemlja nezgrapni u odnosu na otvore prvog poda. Njihovi okviri takođe deluju teško, naročito kada se uporede sa isuviše lakim prozorskim pragovima koji ih podržavaju. Doprozornici, sastavljeni od većih, naizmenično širih i užih kvadera, potcrtavaju snagu i jakost cele građevine, na kojoj to nije bilo potrebno osobito naglašavati.” DUŠKO ŽIVANOVIĆ (bilj. 25), 197.
- ²⁷ DUŠKO ŽIVANOVIĆ (bilj. 25), 197.
- ²⁸ „U ljetnikovcima je uobičajeno da se jednokrake stepenice postave s jedne ili druge strane prizemne dvoranice. U Crijević-Pucićevoj kući izvršene su naknadno neke izmene koje su poremetile taj raspored jer je početak stepenica pomeren dalje, u sredinu zgrade, da bi se omogućio središnji ulaz u prizemne prostorije. Međutim, kako je za savladavanje visine prizemlja potrebna čitava dubina dvorane, pojavila se potreba za gradnjom novog stepenišnog prostora na začelju zgrade. Tom su prilikom dodate nove prostorije u prizemlju i na prvom podu.” DUŠKO ŽIVANOVIĆ (bilj. 25), 198.
- ²⁹ BRUNO ŠIŠIĆ, *Vrtni prostori povijesnog predgrađa Dubrovnika, od Pila do Boninova*, Zagreb – Dubrovnik, 2003., 124–129.
- ³⁰ BRUNO ŠIŠIĆ (bilj. 29), 124–129.
- ³¹ MAJA NODARI, *Glazbeni kvartet korčulanskog majstora na kapitelu u Dubrovniku, Godišnjak grada Korčule*, 3 (1998.), 121–140.
- ³² MAJA NODARI (bilj. 31), 134–137.
- ³³ KATARINA HORVAT-LEVAJ, *Između ljetnikovaca i palača – reprezentativna stambena arhitektura dubrovačkog predgrađa Pile u 18. stoljeću*, u: *Kultura ladanja, Zbornik Dana Cvita Fiskovića 1* (ur. Nada Grujić), Zagreb, 2006., 203–218, 205.
- ³⁴ Državni arhiv u Dubrovniku (dalje: HR-DADU), 9, Testamenta Notariae, 71, f. 34-36. Kapela se spominje i u dokumentu iz 1692. godine, koji se čuva u Arhivu Dubrovačke biskupije. Dubrovački nadbiskup utvrđuje tada patronat nad crkvom obitelji Martola Orsatovog Cerva, a doznajemo i da se ljetnikovcem u ljetnom razdoblju koristi Martolova udovica Ursula: *Et quia supradicta ecclesia non est de jure patronatus alicuius domini, nec Rectoris titulo decorata est, et ex altera parte supponitur constructa a nobiliori familia Martolizae Orsati de Cerva, cuius uxor habitat in palatium in facie dictae ecclesiae, in quo tempore aestivo habitat, ideo mandavit Illustrissimus et Reverendissimus Dominus ut rem gratam faceret dictae Dominae Ursulae, et magis animaretur in beneficium dictae ecclesiae, dicta ecclesia esse de jure patronatus eiusdem domus Martolizae Orsati de Cerva*. Arhiv Dubrovačke biskupije, serija 3 (Visitationes), sv. 4, Luchasini (1692.), f. 32r. Na podatku i transkripciji zahvaljujem Ani Marinković. Ursula (Ora) rođena Tudisio (oko 1638. – 1714.), udova Orsata Bernardovog Georgio, bila je druga supruga Martola Orsatovog Cerva. Svoju oporuku 27. kolovoza 1703. također piše u kući na Pilama, mjestu svojega uobičajenog boravka. HR-DADU-9, Testamenta Notariae, 74, f. 7-12; NENAD VEKARIĆ, *Vlastela grada Dubrovnika, svezak 7, Genealogije (A - L)*, Zagreb – Dubrovnik, 2016., 246.
- ³⁵ HR-DADU-9, Testamenta Notariae, 71, f. 34-36
- ³⁶ NENAD VEKARIĆ (bilj. 34), 246; NENAD VEKARIĆ, *Vlastela grada Dubrovnika, svezak 8, Genealogije (M - Z)*, Zagreb – Dubrovnik, 2017., 156–162, 229–235.
- ³⁷ „Nj. Vel. dozvolilo je Matu Lucianu pl. Pozza grofu od Zagorja, da kao nasljednik fideikomisa de Bonda, može mješte svoga obiteljskoga imena i grba nositi ime i grb porodice de Bonda.” *** Promjena imena, *Crvena Hrvatska*, 27. srpnja 1905., 3. Iz ovog

razdoblja vjerojatno potječu i dvije velike kamene vaze na ulazu u vrt ljetnikovca, jedna s grbom roda Pozza, a druga s grbom roda Bonda.

³⁸ NENAD VEKARIĆ (bilj. 36), 235; *** † Lucijan pl. Ziegler-Pucić, *Narodna svijest*, 10. rujna 1930., 3.

³⁹ Dokumentacija Konzervatorskog odjela u Dubrovniku (dalje KODU), Kopija dopisa Općine dubrovačke predsjedniku vlade, generalu Petru Živkoviću od 22. listopada 1930.; Kopija dopisa Općine dubrovačke Kraljevskom okružnom inspektoratu od 1. travnja 1931.

⁴⁰ Općinski sud u Dubrovniku, Zemljišno-knjižni odjel (dalje: OSD-ZK), Upisi zemljišnoknjižnih uložaka 9 i 2256. Talijanski konzulat nikad nije upisan kao vlasnik posjeda, a o korištenju ljetnikovca za potrebe konzulata doznajemo iz sekundarnih izvora. Vidi: NIKOLA DOBROVIĆ (bilj. 10, 1947.), 39.

⁴¹ DANILO ČOVIĆ, U Dubrovniku je otvoren umjetnički paviljon, u: *Slobodna Dalmacija*, 24. prosinca 1945. 5.; <https://www.ugdubrovnik.hr/?file=muzejski-prostori/povijest-zgrade>, pristupljeno: 26. veljače 2024.; HR-DADU, Spis NOO Dubrovnik br. 9884/52.

⁴² HR-DADU, Spis NOO Dubrovnik br. 12250/57. Nasljednici Lucijana Ziegler-Pozza u zemljišnim se knjigama tada i dalje vode kao suvlasnici ljetnikovca. OSD-ZK, Upisi zemljišnoknjižnih uložaka 9 i 2256.

⁴³ OSD-ZK, Upisi zemljišnoknjižnih uložaka 9 i 2256.

⁴⁴ MATEO MILKOVIĆ, *Prvih deset godina Sveučilišta u Dubrovniku 2003.-2013.*, Dubrovnik, 2013., 83–85.

⁴⁵ <https://www.dubrovniknet.hr/zavrrio-visegodisnji-spor-ljetnikovac-crijevic-pucic-vraca-se-orkestru/> (pristupljeno: 25. veljače 2024.)

⁴⁶ Kako je već spomenuto, u ljetnikovcu 1669. stalno boravi Marija Gondola. Vidi: KATARINA HORVAT-LEVAJ (bilj. 33), 205.

⁴⁷ VESNA ČUČIĆ (bilj. 3), 161. U predgrađu Pile spaljene su tada 134 kuće, gotovo polovica od ukupnog broja.

⁴⁸ Državni arhiv u Splitu, Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, Upisnik čestica zgrada, Circolo di Ragusa, Pille, Ploççe, Bosanka (dalje: HR-DAST-152).

⁴⁹ Kuća, katastarska čestica zgrade 139, na katastarskoj je karti označena kao ruševina, a u Upisniku zgrada opisana kao *Casa d'abitazione ad un piano con ruina, scala esterna e due orticelli*. HR-DAST-152.

⁵⁰ Prema zemljišnim knjigama, Mato-Lucijan Pozza postaje vlasnikom posjeda tek 1862. godine, očito nakon više ostavinskih postupaka iza svojih prethodnika. Vjerojatno se, stoga, u obnovu ljetnikovca upustio tek nakon što je i formalno postao njegovim vlasnikom. OSD-ZK, Upisi zemljišnoknjižnih uložaka 9 i 2256.

⁵¹ HR-DADU-264, Obiteljski fond Martecchini, Album di Ragusa.

⁵² HR-DADU-298, Zbirka fototeke. Fotografija je snimljena prije izgradnje spojne obale između Velikog mula i Mula od Ponte u dubrovačkoj luci, koja je otpočela 1868. godine. STANKO PLOVIĆ (bilj. 1, 2006.), 402; SANJA ŽAJA VRBICA, PETER ZIMMERMANN (bilj. 2), 173–176.

⁵³ HR-DADU-264, Obiteljski fond Martecchini, Album di Ragusa.

⁵⁴ HR-DADU-292, Zbirka građevinskih planova Općine Dubrovnik, svež. 155/1; IVAN ZDRAVKOVIĆ (bilj. 12), nepaginirano.

⁵⁵ Podatci o postojećim međukatnim konstrukcijama su nepotpuni, dok je, zbog izostanka istražnih radova u svim kasnijim obnovama, ostalo otvoreno pitanje izvorne međukatne konstrukcije. Naime, za renesansnu dubrovačku arhitekturu uobičajene su zidane svodne konstrukcije nad prizemljem te drvena konstrukcija položena na kamene konzole nad katom. Pretpostavka je da su zbog lošeg stanja nakon požara 1806., u obnovi sedmog desetljeća 19. stoljeća, svodne konstrukcije uklonjene.

⁵⁶ Međukatna konstrukcija nad *saločom* zamijenjena je 1985. armiranobetonskom, no prethodno je dokumentirana u snimci postojećeg stanja projekta konstrukcijske sanacije i adaptacije ljetnikovca, kao i u ranijoj snimci Ivana Zdravkovića. Dvije se snimke, doduše, razlikuju u prikazu proporcija devet kasetiranih polja. IVAN ZDRAVKOVIĆ (bilj. 12), nepaginirano; Dokumentacija Zavoda za obnovu Dubrovnika (dalje: ZOD), Glavni projekt adaptacije ljetnikovca Pucić – Neron (DTO „Partizan”), Institut za puteve – Beograd, RJ Centar Dubrovnik, odgovorni projektant: Stijepo Butijer, dipl. ing. arh., 1984.

⁵⁷ Prizemnica nije ucrtana na katastarskoj karti iz 1837., no ucrtana je na reambuliranoj karti iz 1878. godine (sl. 7) te se njezina izgradnja može smatrati dijelom zahvata obnove koji je poduzeo Mato Pucić.

⁵⁸ CVITO FISKOVIĆ (bilj. 13), 82.

⁵⁹ *Varii gli effetti son, ma la pazzia / è tutt'una però, che li fa uscire. / Gli è come una gran selva, ove la via / conviene a forza, a chi vi va, fallire: / chi su, chi giù, chi qua, chi là travia. / Per concludere in somma, io vi vo' dire: / a chi in amor s'invecchia, oltr'ogni pena, / si convengono i ceppi e la catena.* U hrvatskom prijevodu ova oktava glasi: „Uzroci razni, al mahnitost ista / Iz njega mora jednako izbiti. / Ko prašuma je gdje mora doista / Kud godijer krene stazu izgubiti / i lutat zalud. Stvar je dakle čista, / I kad vam kažem, jasno će vam biti: / Kad starac ljubi, pristaje mu tada / Uz druge jade, i lanac i klada”. LODOVICO ARIOSTO, *Bijesni Orlando*, (prev.) Danko Angjelinović, Zagreb, 1997., 214.

⁶⁰ O ranoj popularnosti Ariostovoj u Dubrovniku dovoljno govori arhivska zabilježba iz 1549. prema kojoj dubrovačkom knjižaru Antoniju de Odolisu među ostalim knjigama iz Venecije stiže čak četrnaest primjeraka *Bijesnog Orlando*. Vidi: TREVOR LAURENCE JOCKIMS, Ariosto, Ludovico, u: *Leksikon Marina Držića*, Zagreb, 2009., 24–25.

⁶¹ Pri tome uglavnom izostaje valorizacija preuređenog vrta. Tek Bruno Šišić kratko zaključuje: „No, i preoblikovani vrt s obilježjima oblikovne osnove nastale u 19. stoljeću također je vrijedan primjer toga doba.” BRUNO ŠIŠIĆ (bilj. 29), 129.

⁶² Vidi: NIKOLA DOBROVIĆ (bilj. 10, 1947.), 41; IVAN M. ZDRAVKOVIĆ (bilj. 12), 86; DUŠKO ŽIVANOVIĆ (bilj. 25), 198; IGOR FISKOVIĆ (bilj. 22, 2003.), 176; BRUNO ŠIŠIĆ (bilj. 29), 124; MILAN PELC (bilj. 6), 163; NADA GRUJIĆ (bilj. 14, 2021.), 254.

⁶³ Raširena je zabluda, koja se često susreće i u znanstvenoj literaturi, kako francuska uprava kroz vrtno predgrađe Pila probija posve novi put. Riječ je, zapravo, o izvedbi široke kolne ceste koja prati pravac starijeg puta, dokumentiranog u arhivskim izvorima. Vidi: KATARINA HORVAT-LEVAJ (bilj. 33), 205.

⁶⁴ U vrtu se nalaze 54 samostojeća stupa, a postavljeni su na izvorne poklopnice s bazama. Uz ulaz u vrt nalazi se još pet baza bez pripadajućih stupova. Vidi: MAJA NODARI (bilj. 31), 138.

- ⁶⁵ Zapadna vrtna kućica odmijenila je stariju pomoćnu građevinu, vidljivu na katastarskoj karti iz 1837. godine.
- ⁶⁶ „Osim parkova na Lokrumu znameniti su još danas: park Gozze u Trstenom, park Mayneri na Lopudu, park kod stare Vile Sorgo (kasnije Papi) u Rijeci Dubrovačkoj, perivoj Caboge u Batahovini, perivoj Pozza (danas g. admirala Zieglera) i perivoj g. Doršnera na Pilama. Ova dva potonja su tako dobro držana da zaslužuju svaku pohvalu.” MARKO MARČIĆ, O razvitku vrtlarstva i cvjetarstva na teritoriju Dubrovačkom, *Dubrovački list*, 13. lipnja 1925., 3–4.
- ⁶⁷ Ivan Zdravković, doduše, piše kako je iza ljetnikovca „takođe vrt, danas gradski park, koji je svakako nekad bio u sastavu Pucićevo dvorca i vrta”, no ostaje nejasno na koji obuhvat vrta autor misli. Naime, čini se da je južni potez današnjeg ogradnog zida, kojim je vrt odijeljen od javnog parka, podignut nakon Zdravkovićeva pisanja, odnosno da u to vrijeme nije postojala jasna razdjelnica između preostalog dijela stražnjeg vrta i javnog parka. Vidi: IVAN ZDRAVKOVIĆ (bilj. 12), 86. Slijedeći Zdravkovića i Duško Živanović konstatira kako se „Imanje verovatno prostiralo dalje na zapad, prema današnjem parku Gradac, i prema Dančama.” Vidi: DUŠKO ŽIVANOVIĆ (bilj. 25), 198. O promišljenoj koncepciji organizacije posjeda, s dvama različito koncipiranim vrtnim prostorima piše Igor Fisković (vidi bilj. 70), no današnji obuhvat južnog vrta drži izvornim te zaključuje kako je „zamjetno zanemarivanje dalekih pogleda, otklanjanje mogućnosti vizualnog dodira sa slobodnim krajolikom, što bijaše inače traženo i postizano u većini dubrovačkih ljetnikovačkih primjera”. IGOR FISKOVIĆ (bilj. 22, 2003.), 178.
- ⁶⁸ Stražnji vrt ljetnikovca činile su katastarske čestice zemlje 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128 k. o. Dubrovnik. Prema upisniku vlasništva, 1837. godine pripadale su Nikoli Matovu Pozza. HR-DAST-152. Vojna karta utvrđenog grada Dubrovnika s predgrađima, koju je 1824. godine izradio natporučnik Adolf Pölling, a koja se čuva u Austrijskom državnom arhivu u Beču, detaljno dokumentira tadašnju artikulaciju prednjeg vrta, dok na padinama Graca bilježi isključivo reljefne karakteristike terena. Vidi: SANJA ŽAJA VRBICA, PETER ZIMMERMANN (bilj. 2), 46–47.
- ⁶⁹ HR-DADU-264, Obiteljski fond Martecchini, Album di Ragusa; HR-DADU-298, Zbirka fototeke.
- ⁷⁰ Nada Grujić iznosi tezu kako su dva antropomorfna kipa izvedena u tehnici *non-finito*, danas smještena uz glavni ulaz, izvorno mogla predstavljati dio opreme stražnjeg vrta, odnosno biti dio manirističkog ambijenta, možda inscenacije *grotte*. NADA GRUJIĆ (bilj. 14, 2021.), 262–263.
- ⁷¹ I u manjemu, do danas očuvanom, dijelu južnog vrta Igor Fisković prepoznaje razvijenu manirističku koncepciju cjeline: „Unutar vrta, dakle, ljetnikovac se kao izvrsno arhitektonsko djelo očitava i činiteljem aktivne razdiobe velike ograde Crijevićeva posjeda u dva nejednaka dijela. U južnom, priklonjenom strmom brijegu Gradac, pritom su ostala kaskadno ustrojena manja odjeljenja, bitno drugačija od sjeverne polovice pred zgradom. Moguće je taj manji dio s visokim podgrađama terena, mahom ispunjenog reljefno izražajnim hridinama, izvorno bio „prirodni vrt” svojstven hortikulturnim posezanjima razvijenijih sredina u jeku poznog humanizma. Primjerno se, naime, koristi zatečenim strminama i zbijenim stijenama kao slikovitom pozornicom *teatralizacije ljudskog bivališta*, što ga onda, kao drugi pol sofisticirane slike ovozemaljske jave, na svoj način dopunja opružena zemljana ravan ispred samog ljetnikovca.” IGOR FISKOVIĆ (bilj. 22, 2003.), 185.
- ⁷² IVAN VIĐEN (bilj. 1, 2018.), 193–215.
- ⁷³ IVAN VIĐEN (bilj. 1, 2018.), 198–199.
- ⁷⁴ JOSIP BERSA, *Dubrovačke slike i prilike*, Zagreb, 1941., 228–236.
- ⁷⁵ *** Kroz dubrovačku Umjetničku galeriju, *Slobodna Dalmacija*, 1. siječnja 1946., Kulturni prilog, VI.–VII. Slikar Zebedeo Piccini djelovao je u Dubrovniku tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća. Osim oslika u ljetnikovcu Crijević-Pucić, u Dubrovniku su zabilježeni njegovi radovi na uređenju prezbiterija u katedrali Gospe Velike, izradi oslika stropa u pravoslavnoj crkvi Sv. Blagovještenja, oslika prezbiterija crkve Gospe od Karmena, oslika prezbiterija i pale glavnog oltara u crkvi Sv. Stjepana u Sustjepanu u Rijeci dubrovačkoj, te restauracije oslika u klausturu Samostana male braće. Radove u katedrali 1867. Piccini izvodi u suradnji s graditeljem Andrijom Perišićem, koji, pak, u ovom razdoblju vodi radove na izgradnji općinske zgrade i kazališta (dovršeni 1864.) te izgradnji pravoslavne crkve (posvećene 1877.). Obje građevine, najvažnija arhitektonska ostvarenja u Dubrovniku tog razdoblja, projektirao je Emil Vecchietti. Iako za to nema potvrde, ne treba isključiti mogućnost da su upravo Vecchietti i (ili) Perišić, u Dubrovniku prepoznati kao sposobni i pouzdani izvođači, imali udjela u projektu i provedbi obnove i preuređenja ljetnikovca Mata Pucića. O Zebedeu Picciniju vidi: IVAN VIĐEN (bilj. 1, 2014.), 452, 471–472.
- ⁷⁶ HR-DADU-257, Arhiv obitelji Čingrija, kut. 43. Očuvana je fotografija *saloče*.
- ⁷⁷ VERA KRUŽIĆ UCHYTIL, *Mato Celestin Medović, 1857.-1920. – život i djelo*, Zagreb, 1978., 22, 131; IRENA KRAŠEVAC, Motivi Dubrovnika u opusu austrijskog slikara Emila Jakoba Schindlera, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 39 (2015.), 114.
- ⁷⁸ VERA KRUŽIĆ UCHYTIL (bilj. 77), 22; IRENA KRAŠEVAC (bilj. 77), 114.
- ⁷⁹ IRENA KRAŠEVAC (bilj. 77), 111.
- ⁸⁰ Bilo je to vjerojatno krajem 1893. godine, za vrijeme umjetnikova kratkotrajnog povratka u Dubrovnik, između završetka školovanja u Münchenu i odlaska u Zagreb. O ovoj epizodi umjetnikova života i rada te razlozima razilaženja s mecenom, Vera Kružić Uchytel piše sljedeće: „U toj fazi kolebanja i dilema nije pristao ni na prijedlog provincijala o. Uccellinija, da mu u gornjem samostanskom vrtu uredi atelje s pogledom na more, ali pod uvjetom da se samostanska klauzura protegne i na te prostorije. To je značilo za njega opet raditi kao nekad bez modela, a toga se umjetnik više nije mogao odreći. Da bi se nekako našao izlaz, kako bi se zadovoljio i umjetnik i propisi Reda, provincijal dubrovačkog samostana odobrio je, da mu grof Mato Pucić, zvan „Nerun”, rođak nekadašnjeg Bukovčeva mecene pjesnika Mede Pucića, uredi u svojoj vili na Pilama atelje, kako je on sam ponudio. U novom ateljeu isprva zadovoljan, slikao je Medović oltarne pale za Čilipe, dvije za župnu crkvu na Pašmanu, alegorijske kompozicije za koje mu je bila model Gilda Pucić, portrete Dubrovčana, kao i onaj veoma dobar portret o. Luigija Uccellinija iz Galerije umjetnina u Splitu. Ali samovoljni grof i ponosni fratar veoma su kratko koegzistirali. Prvi je suviše doslovno shvatio svoju mecenatsku ulogu i počeo se miješati i u stručnu stranu umjetnikova rada, a drugi, naviknut na samostalnost tra-

žio je isključivu slobodu umjetničkog stvaranja. Vrlo brzo došlo je do zategnutih odnosa, što Medović u svom povrijeđenom ponosu nije mogao nadvladati – „On, Mato Nerun, hoće da mi bude ne dobročinitelj, nego tutor i gospodar, a ja to neću trpjeti”. U svojoj naglosti napustio je ne samo atelje u Pucićevoj vili na Pilama nego i dubrovački franjevački samostan i otišao k svojima u Kunu.” VERA KRUŽIĆ UCHYTIL (bilj. 77), 25.

⁸¹ VERA KRUŽIĆ UCHYTIL (bilj. 77), 196., prema: NEDJELJKO SUBOTIĆ, Katalog slika Celestina Medovića (8), *Jadranski dnevnik*, 16. lipnja 1937., 3. Na slici su, po svemu sudeći, bili portretirani Ana Caboga (1858. – 1944.), udana za Lucijana-Eugena pl. Ziegler-Pozza, nećaka i nasljednika Mata Pucića, te njihov sin, Matteo (Teo) Ziegler-Pozza (oko 1890. – 1924.). Za obiteljsku genealogiju vidi: NENAD VEKARIĆ (bilj. 36, 2017.), 235.

⁸² O dvojbama o izvornom smještaju i funkciji stupova vidi: IGOR FISKOVIĆ (bilj. 22, 2003.), 188–189; NADA GRUJIĆ (bilj. 14, 2021.), 261–263.

⁸³ Odobrenje za ukop u kapeli ljetnikovca ishodio je Mato Pucić, navodno, od cara Franje Josipa I. za vrijeme njegova posjeta Dubrovniku. *** † Mato Lucijan pl. Bonda, *Prava Crvena Hrvatska*, 17. kolovoza 1907., 4. Pišući o ljetnikovcu Mata Pucića, Josip Bersa donosi i anegdodu o uređenju njegove grobnice: „Svakojako najljepši je tu dvor Mata Pozze, nazvanog Neruna, čovjeka simpatična ali svojeglava i ponešto nastrana. Kuća mu je prava gospodska polaćica, kojoj je na vratima urezan Horacijev stih: „Deus nobis haec otia fecit” (Bog nam ovu dokolicu dađe). Bašča je glasovita sa svojih stupova – svaki drugačije iskičen rezbarijama – koji nose odrinu. Preko puta prema dvorcu Pozzina je domaća kapela, u kojoj je gosparu Matu vlada dopustila da mu bude grob. Sjećam se, kad su radnici iskopavali raku; jednog jutra sašao je Mato glavom u grob i legao prekrštenih ruku, da se uvjeri, e će tu udobno počivati. „Ne šokaj (ne šali se), Mato!” doviknu mu Pero Budmani, koji je tu bio i okretao glavu u stranu, da ga ne gleda u tom položaju.” JOSIP BERSA (bilj. 74), 150.

⁸⁴ O lokrumskim vrtovima, vidi: MARA MARIĆ, *Otok na kojem cvjetaju limuni. Vrtovi nadvojvode Maksimilijana Habsburškog na otoku Lokrumu*, Dubrovnik, 2022. O Arboretumu u Trstenom, vidi: MLADEN OBAD ŠČITAROCI, MAJA ANASTAZIJA KOVAČEVIĆ, *Arboretum Trsteno – perivoj renesansnoga ljetnikovca*, *Art Bulletin* 64 (2014), 101–131. O perivoju Mayneri vidi: BRUNO ŠIŠIĆ, Povijesni karakter i oblikovna obilježja perivoja Đorđić-Mayneri na otoku Lopudu, *Zbornik Dubrovačkog Primorja i otoka*, 6 (1997.), 28–35. O iznimnoj posvećenosti dubrovačkoga kulturnog kruga kraja 19. stoljeća krajobraznom uređenju, što predstavlja još potpuno neistraženi fenomen, vidi: MARKO MARČIĆ (bilj. 66), 3–4.

⁸⁵ KODU (bilj. 39, 1930.). Dopis Općine dubrovačke predsjedniku vlade, generalu Petru Živkoviću od 22. listopada 1930., donosimo u cijelosti: „Pred dva mjeseca umro je u Dubrovniku nastanjeni bivši austrijski admiral ZIEGLER, naš državljanin, koji je pored ostalog imetka ostavio supruzi i djeci stari historički patricijski dvorac obitelji PUCIĆ iz XIV. vijeka sa velikim parkom. Njegovi nasljednici odlučili su da do 22. t. mj. prodađu dvorac uz cijenu od din: 3.500.000:–. Interesiralo se je više gragjana, a i sama Opština, koja radi svojih teških financijskih prilika ne može niti pomišljati na kupnju dvorca. Postojala je do jučer još zadnja nada da će istog kupiti koji naš državljanin, ali i ta je nada propala.

Kao ozbiljan kupac javio se je danas talijanski konzulat, koji se želi preseliti u tu zgradu i u parku podići zgradu za talijansku školu i talijanska društva. Ova vijest proširila se je munjevitom brzinom gradom i izazvala veliku potištenost. Dogje li Talijanski konzulat do ovog posjeda i Dubrovnik i čitavi Jadran doživjeti će teški nacionalni udarac i to radi sljedećih razloga: Zgrada sa parkom leži u srcu grada, a sam park usjeca se u zemljište najvećeg dubrovačkog javnog parka „GRADAC”. Vlasnici posjeda te zgrade imaju izlaz u park „GRADAC” i pravo uporabe putova kroz isti park. Na vrhu ovog parka, koji pripada ovoj zgradi, pruža se slobodan pogled na cijelu morsku pučinu, jer udaljenost do mora iznosi samo 50 metara. Time bi dakle najljepši centar šetnje i odmora gragjana i turista bio opsjednut talijanskom invazijom na sramotu grada i zemlje. Dubrovačkim parkom orile bi se talijanske iredentističke pjesme i poklici, vijala bi se nad morem njihova zastava zabodena u srcu grada, te kad bi se ovaj njihov plan oživotvorio urodio bi neprestanim sukobima sa gragjanstvom, koji bi mogli imati i težih posljedica.

“Gospodine Ministre Predsedniče, Općina ne imajući novaca da spriječi tu veliku nacionalnu sramotu i izazov žurno upućuje na Vas ovu molbu u ime svoje i gragjana Dubrovnika, predlažući ovaj jedini praktični i koristan izlaz:

1. Država da kupi zgradu sa parkom.
 2. Zgradu da upotrebi za smještanje sudskog ureda uz adaptaciju i nadogradnju ili za smještanje historijskog muzeja, pomorskog, etnografskog i t. d.
 3. Park dvorca da spoji u jednu cjelinu sa gradskim parkom, rušenjem samo jednog zida dugog oko 50 metara i time za turizam izvrši zamašnu korist velikog parka.
 4. Adaptacija zgrade za sud skopčana je sa troškovima, dok za muzej ne bi ništa trebalo trošiti.
 5. Sudski ured sada se nalazi u staroj trošnoj kući, koja je vlasnost talijanskog državljanina Jelich-a optanta, kome naša država plaća mjesečno Din: 24.000:–najma, godišnje Din: 288.000:–, dok najam u deset godina iznaša Din. 2.880.000:–.
 6. Prema tome bilo bi dovoljno da se sa iznosom najma plaćenog kroz samih 5 /pet/ godina ta historijska zgrada uredi za sami sud, te tako na koristan i praktičan način spasi grad i JADRAN novog teškog talijanskog udara i izazova.
- Rok prodaje ističe krajem ovog mjeseca, stoga Vas Gospodine Predsedniče potpisana Uprava najljepše moli, da Kraljevska vlada donese hitnu odluku o ovom važnom nacionalnom pitanju.”

⁸⁶ Vidi bilj. 41

⁸⁷ DANILO ČOVIĆ (bilj. 41), 5.

⁸⁸ Fotografije prvog postava iz 1946. očuvane su u dokumentaciji Umjetničke galerije Dubrovnik. Dokumentacija Umjetničke galerije Dubrovnik (dalje: UGD).

⁸⁹ *** Kroz dubrovačku umjetničku galeriju, VI-VII. O Kosti Strajniću vidi: IVAN VIĐEN, Biografska studija o Kosti Strajniću, u: *Kosta Strajnić, Dubrovnik bez maske i polemika s Vinkom Brajevićem o čuvanju dalmatinske arhitekture* (prir. Ivan Viđen), Zagreb, 2007., 7–79; ANTUN BAĆE (bilj. 2), 225–238.

⁹⁰ „Palača Pucića, u kojoj je smještena Umjetnička galerija, značajno je arhitektonsko djelo XVI. vijeka. Da bi ova renesansna građevina, Pucićeva palača, odgovarala potrebama savremene galerije, trebalo je provesti izvjesna prilagodjivanja, i odsad će služiti isključivo umjetnosti.” *** Kroz dubrovačku umjetničku galeriju, VI.

- ⁹¹ *** Kroz dubrovačku umjetničku galeriju, VI.
- ⁹² HR-DADU-292, svež. 155/1; IVAN ZDRAVKOVIĆ (bilj. 12), nepaginirano.
- ⁹³ Iako kamena plastika unutrašnjosti stilski odgovara pretpostavljenom vremenu nastanka ljetnikovca, primjetna je naknadna klesarska intervencija.
- ⁹⁴ Između ostalog, u govoru prigodom otvaranja Umjetničke galerije Kosta Strajnić iznosi i načelni stav o pristupu obnovi ljetnikovca: „Imajući na raspoloženju ovu krasnu renesansnu palaču, mi smo nastojali da je preuredimo tako da bi što manje gubila od svog historijskog karaktera.” DANILO ČOVIĆ (bilj. 41), 5.
- ⁹⁵ Nakon Drugoga svjetskog rata u Dubrovački su muzej iz ljetnikovca Crijević-Pucić i kapele Pohođenja Marijina (Sv. Elizabete) prenese na dva vrijedna predmeta: renesansni kameni reljef Bogorodice s djetetom, dim. 52 x 52 cm, koji je bio uzidan na nepoznatoj lokaciji u vrtu ljetnikovca te zvono kapele, rad ljevača Frana Antice iz 1581. godine, dim. 28 x 23 cm. Još uvijek uzidani reljef dokumentiran je na fotografiji iz 1957. godine koja se čuva u fototeci Konzervatorskog odjela u Splitu. Reljef se danas nalazi u zbirci dubrovačkog Arheološkog muzeja (inv. oznaka AM-2002). O zvonu Frana Antice podatke donosi Lukša Beritić. Vidi: LUKŠA BERITIĆ, Frano Antica Lastovac, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 8, 1954., 87–90.
- ⁹⁶ HR-DADU, Spis NOO Dubrovnik br. 9884/52.
- ⁹⁷ HR-DADU, Spis NOO Dubrovnik br. 12250/57.
- ⁹⁸ HR-DADU, Gradivo Konzervatorskog odjela u Dubrovniku, u sređivanju, Izvještaj Povjereništva Dubrovnik Konzervatorskom zavodu za Dalmaciju za kolovoz 1957.
- ⁹⁹ HR-DADU, Gradivo Konzervatorskog odjela u Dubrovniku, u sređivanju, Rješenje Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju, Broj: 819/57, 28. kolovoza 1957.
- ¹⁰⁰ Prema snimci postojećeg stanja iz 1984. godine, moglo bi se zaključiti da su tada, ili nešto poslije, izvedeni i široki proboji nosivih zidova između bočnih prostorija na istočnoj i zapadnoj strani prizemlja. ZOD, Glavni projekt, Ljetnikovac Pucić – Neron (DTO „Partizan”) Institut za puteve – Beograd, RJ Centar Dubrovnik, 1984.
- ¹⁰¹ S kulturološkog gledišta zanimljivo je, ali i znakovito, da je tadašnja namjena ljetnikovca iz svakodnevnog govora potisnula ranije njegove nazive „Dvorac Pucić” ili „Nerun” te se dugo i nakon prestanka korištenja ljetnikovca u fiskulturne svrhe zadržao naziv „Partizan”.
- ¹⁰² „Rastresen strop prizemlja, u kojemu su se pojavile nepravilne pukotine. Djelomično urušen komad stropa 1,5 m². Vertikalne pukotine po pregradnim zidovima prizemlja. Pukotine na križnom svodu podesta stubišta. Horizont. pukotine na spoju stropa i vertikalnog zida na I. katu. Oštećen strop I kata u djelomično otpadanje žbuke. Lagane pukotine u unutrašnjosti objekta na spoju južnog manjeg, i sjevernog većeg gabarita”. KODU, Evidencija kulturne baštine, Popis štete od potresa, Ljetnikovac Pucić „Nerun”, Redni broj: 20320.
- ¹⁰³ OSD-ZK, Upisi zemljišnoknjižnih uložaka 9 i 2256.
- ¹⁰⁴ KODU, Izvještaj o obnovi spomenika kulture na dubrovačkom području 1979. – 1987., Dvorac Pucić-Crijević. Projekt sanacije i adaptacije izradio je Institut za puteve – Beograd, RJ Centar Dubrovnik, odgovorni projektant: Stijepo Butijer, dipl. ing. arh.
- ¹⁰⁵ O tome Nada Grujić piše 1987. godine: „Prostorne vrijednosti ljetnikovca poništene su rušenjem pregradnih zidova na katu i recen-tnim uređenjem prizemlja (...)” NADA GRUJIĆ (bilj. 6, 1987.), 322.
- ¹⁰⁶ ZOD, Glavni projekt adaptacije ljetnikovca Pucić – Neron (DTO „Partizan”), Institut za puteve – Beograd, RJ Centar Dubrovnik, odgovorni projektant: Stijepo Butijer, dipl. ing. arh., 1984.
- ¹⁰⁷ Krajem osamdesetih godina 20. stoljeća postojali su planovi o smještaju Naučne biblioteke Dubrovnik u ljetnikovcu Crijević-Pucić, u sklopu šireg plana formiranja kampusa za postdiplom-ske studije. Zavod za obnovu Dubrovnika naručio je 1989. idejno rješenje kojim bi se ljetnikovac adaptirao za potrebe smještaja biblioteke, što je uključivalo i izvedbu podzemnih spremišta površine 3040 m² u stijenskoj masi brijega Graca, preko kojih bi se ljetnikovac povezo sa zgradom Interuniverzitetskog centra Sveučilišta u Zagrebu (nekadašnja Preparandija). Autor idejnog projekta bio je arhitekt Marijan Hrčić. ZOD, Idejno rješenje smještaja Naučne biblioteke u postojeći ljetnikovac Pucić – Neron u Dubrovniku.
- ¹⁰⁸ KODU, Štete na nepokretnim spomenicima kulture, Ljetnikovac Crijević-Pucić „Nerun”, Broj: 730036.
- ¹⁰⁹ Obnova krovišta ljetnikovca te restauracija kamene plastike vrta provedena je od 1993. do 1997. godine. KODU
- ¹¹⁰ IGOR FISKOVIĆ (bilj. 22, 2003.), 180, bilj. 9.
- ¹¹¹ MATEO MILKOVIĆ (bilj. 44), 83–85.
- ¹¹² Projekt adaptacije zgrade izradio je arhitekt Pero Jemo, projekt krajobraznog uređenja dr. sc. Bruno Šišić, a oblikovanje interijera ljetnikovca i nadzor građenja povjeren je arhitektu Nikoli Brbori. Konzervatorski nadzor u ime Konzervatorskog odjela u Dubrovniku provodile su mr. sc. Maja Nodari i Zehra Laznibat, dipl. ing. arh. Investicija je iznosila 11,5 milijuna kuna, od čega je 9 milijuna kuna osiguralo Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta. MATEO MILKOVIĆ (bilj. 44), 83–85.
- ¹¹³ Povratkom ljetnikovca u faktični posjed Simfonijskog orkestra Dubrovnik pokrenut je, čini se, novi ciklus mijena, s nepredvidivim posljedicama za integritet spomenika. O tome vidi: <https://dubrovački.slobodnadalmacija.hr/dubrovnik/zupanija/dubrovnik/slobodan-begic-otkriva-kad-bi-treballi-krenuti-radovi-tko-pokriva-troskove-i-kad-bi-se-orkestar-trebao-preseliti-planiramo-urediti-koncertnu-dvoranu-prateci-smjernice-konzervator-1324056>, pristupljeno: 3. ožujka 2024.

